

darulfunun ilahiyat

Başvuru: 23.04.2023
Revizyon Talebi: 12.08.2023
Son Revizyon: 15.08.2023
Kabul: 20.09.2023
Online Yayın: 29.11.2023

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

İlk Modern Arap Tiyatrosu'na Dair Tartışmalar Işığında Abraham Daninos ve *Nezâhatu'l-Muşţâk**

In The Light of Debates on the First Modern Frans Arab Theater Abraham Daninos and *Nazâhat Al-Mushtâq*

Turgay Gökğöz**

Öz

Modern Arap edebiyatına dair kaynaklara bakıldığında tiyatro sahasındaki ilk adımların Lübnanlı tiyatrocı Mârûn en-Nakkâş tarafından atıldığı görülür. en-Nakkâş, 1846 yılında İskenderiye ve Kahire gibi şehirlerin ardından yolculuğuna İtalya'da devam etti ve Avrupa tiyatrolarıyla tanıştı. Burada tiyatro sanatının usul ve esaslarını iyi bir şekilde öğrenen en-Nakkâş, ülkesine döndüğünde 1847 yılının sonlarında Fransız tiyatrocı Molière'in *L'Avare* adlı oyununu Arapçaya *el-Bahîl* adıyla uyarladı ve sahnelendi. Ancak ilk olarak 25 Mart 1990 tarihinde *eş-Şarku'l-Evsat* gazetesinde modern en eski tiyatro oyununun 1847 yılında Cezayirli bir Yahudi olan Abraham Daninos tarafından yazıldığı haberi yer aldı. Manchester Üniversitesi'nden İngiliz akademisyen Dr. Philip Sadgrove, 1990'lı yılların başında gerçekleştirdiği buluşunda modern bağlamda ilk Arapça tiyatro oyununun Abraham Daninos'a ait olan *Nezâhatu'l-Muşţâk* ve *Ğussati'l-'Uşşâk fî Medîneti Tiryâk fî'l-'İrâk* adlı eser olduğunu Kudüs İbrani Üniversitesi'nde akademisyen olan Dr. Shmuel Moreh ile birlikte 1996 yılında açıklamıştır. Söz konusu iki eserden hangisinin ilk olarak yayımlandığı hususu bilim dünyasında hâlâ bir tartışma konusudur. Ancak bu konuda Arap tiyatrosunu ele alan temel eserlere bakıldığında Mârûn en-Nakkâş'ın işaret edildiği görülürken söz konusu eserler telif edildiği esnada bu keşfin henüz olmadığına da dikkat çekilmelidir. Bu çalışmada Abraham Daninos ve *Nezâhatu'l-Muşţâk* ve *Ğussati'l-'Uşşâk fî Medîneti Tiryâk fî'l-'İrâk* adlı tiyatro oyunu hakkında bilgi vermek amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Edebiyatı, Arap Tiyatrosu, Abraham Daninos, Mârûn en-Nakkâş

Abstract

Sources on modern Arabic literature reveal that the first foray into the field of theater was made by Mârûn al-Naqqâsh. In Italy, he became acquainted with European theater and during his stay there, he learned the principles and procedures of the art of theater and adapted and staged the play *L'Avare* by Molière under the title *al-Bahîl* in Arabic in late 1847. However, on March 25, 1990, the newspaper al-Sharq al-Awsat was the first to report that the oldest modern theater play was written in 1847 by Abraham Daninos. In 1996, Dr. Philip Sadgrove and Dr. Shmuel Moreh, announced that the first Arabic stage play in the modern context was *Nazâhat al-mushtâq wa-ghussat al-'ushshâq fî Madînat Tiryâq fî al-'İrâq*. by Abraham Daninos. Which of these two works was published first is still debated in the academic world. However, when we look at the basic works on Arabic theater, we see that Mârûn al-Naqqâsh highlighted, but it should be noted that this discovery had not yet been made when these works were written. This study aims to provide information about Abraham Daninos and his play *Nazâhat al-mushtâq wa-ghussat al-'ushshâq fî Madînat Tiryâq fî al-'İrâq*.

Keywords: Arabic Literature, Arabic Theater, Abraham Daninos, Mârûn al-Naqqâsh

* Bu çalışma 05-07 Mayıs 2023 tarihlerinde FSMVÜ II. Uluslararası Arap Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** Sorumlu Yazar: Turgay Gökğöz (Doç. Dr.), Kilis 7 Aralık Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları, Kilis, Türkiye. E-posta: trgy1987@hotmail.com ORCID: 0000-0002-9742-2722

Atf: Gökğöz, Turgay, "İlk Modern Arap Tiyatrosu'na Dair Tartışmalar Işığında Abraham Daninos ve Nezâhatu'l-Muşţâk." *darulfunun ilahiyat* 34, 2 (2023): 519–547. <https://doi.org/10.26650/di.2023.34.2.1286757>

Extended Summary

Sources on modern Arabic literature reveal that the first foray into the field of theater was made by Mārūn al-Naqqāsh. In Italy, he became acquainted with European theater and during his stay there, he learned the principles and procedures of the art of theater and adapted and staged the play *L'Avare* by Molière under the title *al-Bahīl* in Arabic in late 1847. However, on March 25, 1990, the newspaper *al-Sharq al-Awsat* was the first to report that the oldest modern theater play was written in 1847 by Abraham Daninos. In 1996, Dr. Philip Sadgrove and Dr. Shmuel Moreh, announced that the first Arabic stage play in the modern context was *Nazāhat al-mushtāq wa-ghussat al-'ushshāq fī Madīnat Tiryāq fī al-'Irāq*. by Abraham Daninos. Which of these two works was published first is still debated in the academic world. However, when we look at the basic works on Arabic theater, we see that Mārūn al-Naqqāsh highlighted, but it should be noted that this discovery had not yet been made when these works were written. This study aims to provide information about Abraham Daninos and his play *Nazāhat al-mushtāq wa-ghussat al-'ushshāq fī Madīnat Tiryāq fī al-'Irāq*.

The most important finding here is Dr. Sadgrove's discovery of what may prove to be the first printed Arabic play influenced by European theater and published in 1847. This play, *Nazāhat al-mushtāq*, lithographed in Algeria, is in the library of the Institut National des Langues et Civilisations Orientales in Paris, with a dedication by its author, Abraham Daninos. As mentioned before, *Nezāhat al-Mushtāq* was printed as a lithograph, with no date or place of printing. The inventory number of this work was 2482. Printed on 62 pages, 14.5 cm x 20 cm, each page has 17-20 lines, about 7 cm long, excluding the names of the actors written on the right-hand side of the manuscript. It is written in a rough but legible naskh handwriting. The original Arabic version of the play was published in 1996 in Philip Sadgrove and Shmuel Moreh's *Jewish Contributions to Nineteenth Century Arabic Theater*. In 2002, the play was edited by Algerian scholar Dr. Mahloul Boukrouh and published in Algeria. Daninos contacted the Society in 1847 and sent several copies of the play in a letter to the society through Monsieur Guyon who was then chief surgeon of the French army in Africa. He probably also sent a library copy of the play along with a signed note to a member of the French Société Asiatique. As a result of this communication, Daninos was proposed and accepted as a member of the society at its meeting on November 12, 1847, and was still a member in July 1860. In a report published in the *Journal Asiatique* on August 17, 1848, Jules Mohl, the assistant secretary, briefly mentioned Daninos's efforts to engender theatrical taste among the Arabs.

Abraham Daninos was born on April 7, 1797 in Algiers. His father was Isaac Daninos and his mother was Moni o Mouni Daninos. Daninos, a pioneer of Arabic theater, was a playwright. He grew up in Algeria in a Jewish merchant family from Livorno. In 1826, he moved to Paris as a jeweler. There, he compiled a small Algerian dialect-

French dictionary for the use by French artillery officers. According to historian Alain Messaoudi, this dictionary of Daninos's dates from after 1831. Abraham Daninos was not involved as an interpreter during the occupation of Algeria; however, in 1833, he accompanied a commission of inquiry from Paris to Algiers and in 1837, he accompanied a delegation of Amir Abd al-Qadir to France. That same year, he returned permanently to Algiers, where he worked as an interpreter at the local court. A member of the Société Asiatique from 1847, he became a French citizen in 1849. In 1853, he married Rose Bûshara, a lady with three children, in Algiers. He died on February 6, 1872 in the capital, Algiers. Apart from his Algerian dialect-French dictionary, Daninos is known to have written a play entitled *Nazāhat al-mushtāq wa-ghussat al-'ushshāq fī Madīnat Tiryāq fī al-'Irāq*. This play seems to be his only published work. Daninos was awarded the Order of the Legion d'honneur for his service to France. There is not much information about Daninos's life in the sources.

Although the sources differ on whether Mārūn al-Naqqāsh's play *al-Bahīl* was staged in late 1847, the fact that his brother Nikūlā al-Naqqāsh indicated the end of 1847 clarifies this situation. The fact that Abraham Daninos was elected as a member of the Société Asiatique in France at its meeting on November 12, 1847 may indicate that he sent his play to the society earlier than this date and therefore, wrote it at an earlier date. In Algeria, which was subject to French occupation in the nineteenth century, it is noteworthy that there was no social milieu in which the art of theater could be performed. Even the French had difficulty in attracting interest in the theater. When we look at Beirut, the social milieu is not the same as in Algeria. It is understood that people there first showed interest in theater plays and welcomed them with curiosity. However, this was not enough for this art to survive in Beirut at that time. Due to the lack of actors to continue the art of theater and insufficient interest to follow it, al-Naqqāsh said goodbye to the art of theater and willed that the theater building be turned into a church. Thus, we can say that although theater was born in Lebanon, it found sustaining breath in cities such as Cairo and Alexandria. In addition, the Egyptian government's encouragement of this art form at the time led to the most important artists flocking here. As a result, even though the work *Nazāhat al-mushtāq* written by Abraham Daninos is older in historical context, it was neither staged nor were the people of its time aware of this work. However, it will indeed still have an important place in the history of both Arabic theater and modern Algerian theater.

Giriş

Araştırmalara bakıldığında taklit, dînî inançlar, haberleşme, eğitim, korkutma ve eğlence gibi unsurların insanları oyunculuğa yönlendirdiği ve tiyatro sanatının insan ile var olduğu düşünülür. Yine yapılan araştırmalarda M.Ö. 4000 yıllarında Eski Mısır’da I. Negâde döneminden kalan alt boya paletleri, makyaj çantaları ve Mezopotamya’da yüz boyamalarının olduğu bilinir. Bunlardan hareketle eski Mısır’da günümüzden 5000, 6000 yıl önceleri başlayan gösterilerden söz edilebilir. M.Ö. 4000-3200 yılları arasındaki Piramit metinlerinde konuşan kişilerin yanında açıklamaları da içerir. Din adamları ve yöneticiler tarafından bu oyunlar oynanır.

Doğu için Adonis, Osiris ve Atlis tanrıları ne kadar önemli ise Avrupa tiyatrosunun kökeni olarak görülen Yunanlılar içinde Dionysos o kadar önemlidir. Dionysos ile inanç ve törenlerin daha sonraları Anadolu’dan Yunanistan’a geçtiği görülür. Şarap, şenlik ve erkek gücü tanrısı olan Dionysos için yapılan şenlikler sonralarda ayin şeklini alır. M.Ö. 6. yüzyılda gitgide daha düzenli bir hal alan bu şenliklerden tragedya ve komedyâ gibi türler çıkar.

Corcî Zeydân’ın eski Yunan edebiyatını şiir devri, tiyatro tarih ve felsefe devri ve son olarak ilim ve kültürün olgunlaşmasından sonraki İskenderiye dönemi olmak üzere üç safhaya ayırdığı görülür. Başka kuramlara bakıldığında ise; tiyatro sanatının kökenlerinin Şamanizm’e dayandığını düşünenler de vardır. Bu âlem ile öteki âlem arasında temas kuran şaman, bazı kuralları icra ederek kendisinden geçirdi.

Tiyatro sanatının bundan sonra yavaş yavaş günümüze değin geldiği görülür. Avrupa’da Rönesans döneminde tiyatro sanatı İtalya’da başlarken tiyatro XV. ve XVII. yüzyıllar arasında Fransa, İspanya, İngiltere ve Almanya gibi ülkelerde yaygın olarak bilinir. XVII. yüzyılda diğer Avrupa ülkelerinde de tiyatro sanatı ulusal tiyatro olarak yer alır. XIX. asır ise romantik dönem olduğu için Almanya’dan başlamak üzere romantik tiyatro iddialı bir tiyatro olarak yol alır¹.

Arap tiyatrosuna bakıldığında ise gösterim tarihleri kaynaklara göre farklılık gösterse de Mârûn en-Nakkâş’ın, Molière’in *L’Avare* (Cimri) adlı oyunundan esinlenerek kaleme aldığı *el-Bâhîl* (Cimri) oyunu 1847 yılının sonlarında en-Nakkâş’ın evinde oynanır. Bu oyuna kadar modern anlamda Arap tiyatrosunda sahnelenen bir oyun mevcut değildir. Öyle ki bu oyun kaynaklarda ilk modern Arap tiyatrosu olarak yerini alır. en-Nakkâş, ticaret için gittiği İtalya ve Avrupa’nın çeşitli şehirlerinde tiyatro sanatına merak salar ve tiyatronun inceliklerini öğrenerek bu sanatı Beyrut’a gelir gelmez uygulamaya çalışır. Ancak 1990’lı yıllarda itibaren modern Arap tiyatrosunda meydana gelen yeni bir buluş ise Abraham Daninos’un

1 Hülya Hınıslioğlu, “Mârûn en-Nakkâş ve Arap Tiyatrosu’nun Doğuşu”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Erzurum, 1995, 1-10.

Nezâhatu'l-Muştâk adlı oyunun ortaya çıkışıdır. Literatüre bakıldığında en-Nakkâş öncesinde modern bir oyunun olmadığı düşünülürken Daninos'un oyununun ortaya atılması literatürde bir değişikliği de beraberinde getirebilir. Daninos'un *Nezâhatu'l-Muştâk* adlı oyununun 1847 yılında ve *el-Bâhil* öncesinde kaleme alındığı bir gerçektir. Ancak Arap edebiyatında zamanla yeni yazma eserlerin de varlığı görülebilir. Bu durum da yeni gelişmelere sahne olabilir. *Nezâhatu'l-Muştâk* Fransız işgalinin çok yoğun bir şekilde yaşandığı bir dönemde Cezayir'de kaleme alınmıştır. Bu nedenle de mevcut baskı yüzünden oyun sahnelenememiştir. İlgili dönem içerisinde atmosfer bu şekilde olsa bile bu durum *Nezâhatu'l-Muştâk* adlı oyunun varlığını değiştirmemektedir. Aynı dönemde Fransız ve özellikle de Amerikan misyonerlik okullarının ve yabancı okulların çok hızlı bir şekilde yayıldığı Lübnan'da verilen eğitimin toplumu geliştirdiği ve kültürel seviyeyi yükselttiği hatta bazı edebiyatçılara göre *Nahda* Hareketi'ni meydana getiren unsurun misyonerlik okullarında verilen eğitim ile gerçekleştiği görülürken tiyatro için olumlu bir havanın varlığı kendisini gösterir. Durum böyle de olsa insanlarda tiyatro sanatını devam ettirebilecek heves ve merakın olmayışı en-Nakkâş'ın bütün umutlarını yıkar ve böylelikle de en-Nakkâş tiyatrosu Mısır'a doğru yol almaya başlar.

Modern Mısır tiyatrosunun ilk zamanlarına bakılmak istendiğinde, ciddi bir kaynak malzemesinin olmayışı dikkati çekmektedir. Bu nedenle sonunda kaleme alınan şey kaçınılmaz olarak modern Arap tiyatrosunun en güçlü köklerini atacağı ülkedeki dramatik hareketliliğin yarı tamamlanmış bir resmi olur. İlk oyun yazarlarına bakıldığında bunlar arasında sadece Mısırlı Ya'kûb Sannû' anılarını bırakırken bu hatıraların da sadece birkaç sayfadan ibaret olduğunu ifade etmek gereklidir. Suriyeli Edîb İshâk (1856-1885)² ve Mısırlı 'Abdullâh Nedîm'in³ bazı yazıları toplanmış olsa da biyografileriyle birlikte bu derlemeler, ilgili kişilerin siyasi ve gazetecilik kariyerlerinin küçük bir parçası olan tiyatro faaliyetleriyle ilgili bilgilendirmeler azdır. Korunan ve 1860 yılında Mısır'da basılan Avrupa dillerindeki gazetelerin Kahire koleksiyonları, belirsiz bir döneme ışık tutmuş olsa da bu gazetelerin çoğunluğu son kırk yılda kaybolmuş veya yok olmuştur⁴.

Gazeteleri kaynak olarak kullanarak, 1860'tan itibaren Mısır'daki Avrupa tiyatrosunun ve yaklaşık olarak 1876 yılından itibaren Arap tiyatrosunun yalnızca yarı doğru olan tarihini ayrıntılı olarak vermek mümkündür. Tiyatroya yaptığı

2 Hakkında detaylı bilgi için bkz.: İbrâhîm 'Abduh, *A'lâmu's-Sihâfeti'l-'Arabiyye*, (Kahire: Matba'atı't-Tevekkul el-Cemâmîz,1944) 135-144.

3 Hakkında detaylı bilgi için bkz.: Osman Hacımahmutoğlu, Abdullah Nedim: Hayatı, Eserleri ve Edebi Kişiliği, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul, 2018.

4 P.C. Sadgrove, *The Egyptian Theatre in The Nineteenth Century*, (Lebanon: Ithaca Press, 2007) Preface.

kısa ve öz göndermelerle Mısır, Avrupa ve Arap basını nezdinde birincil kaynak olmaya devam ederken çoğu durumda, yalnızca birkaç satır uzunluğundaki kısa basın raporları, tiyatro üzerine yoğunlaşan bilim adamlarını yalnızca bir oyunun adı, nerede ve ne zaman oynandığı ve nadiren de salt yazarının adının yer alması ile hayal kırıklığına uğrattır. Hatta bu araştırmacının kullandığı bazı süreli yayınlar, ihmal ve yıpranma nedeniyle geleceğin bilim insanlarının eline geçemeyebilir⁵.

Jacob Landau'nun *Studies in the Arab Theater and Cinema* (Chatham, 1958, Philadelphia, 1969) adlı öncü çalışması ve Yûsuf Es'ad Dağır'ın referans niteliğindeki eseri olan *Mu'cemu'l-Mesrahiyâti'l-'Arabiyye ve'l-Mu'arrabe, 1848-1975* (Bağdat, 1978) dışında, Muhammed Yûsuf Necm'in *el-Mesrahiye fi'l-Edebi'l-Arabi'l-Hadis 1847-1914* (Beyrut, 1956, 1967, 1980) adlı eser, dönemde tiyatro gösterileri üzerine yapılmış oldukça önemli tarihsel çalışmalar arasındadır. Bu dönemdeki oyunların çoğunun metinleri kaybolmuştur ve olay örgüsü de bilinmemektedir. Muhammed Yûsuf Necm, bu dönemin önde gelen oyun yazarlarından olan İbrahim el-Ahdeb, Mârûn en-Nakkâş, Selîm en-Nakkâş, Ahmed Ebû Halîl el-Kabbânî, Muhammed 'Usmân Celâl ve Ya'kûb Sannû' gibi isimlerin oyunlarının yayımlanmasında çok değerli bir hizmet sunmuştur. Ayrıca Mârûn 'Abbûd yayınevi (Dâr Mârûn 'Abbûd), Edîb İshâk'ın *Şârlumân* ve *Andrûmâk* uyarlamalarını 1975 yılında yeniden yayımlamıştır⁶.

1. Modern Arap Tiyatrosu'na Bir Bakış

Suriye'de modern Arap tiyatrosunun ilk yıllarında, gerçek bir Arap tiyatrosu kurmak ve modern dramatik edebiyat geleneğini başlatmak için çabalayan birçok isim vardı. Ancak çoğunlukla bu isimler unutulmuş ve oyunlarının çok azı bu dönemde basılmıştır. Nitekim ilk oyun yazarlarına bakıldığında hepsinin Suriyeli Hristiyanlar olduğu görülmektedir. Topluluklarının Batı dünyasıyla uzun tarihsel bağları vardı ve çocukları XVIII. yüzyılın sonlarında ve XIX yüzyılın ilk yarısında tanıtılan Batı odaklı yeni eğitim sistemlerine ilk maruz kalanlardı. Beyrut, Trablus ve Şam'daki ana dîni cemaatlerin çoğunun üyeleri ve daha sonra Büyük Suriye⁷'deki Yahudi cemaati de olmak üzere yeni Arap tiyatrosuna dâhil oldular. Ancak bu cemaat de bazı Hristiyanlar gibi çocuklarına Fransız dili ve kültürünün zenginliklerini aşılamaaya belirgin bir ilgi gösterdi⁸.

5 Sadgrove, *The Egyptian Theatre in The Nineteenth Century*, Preface.

6 Sadgrove, *The Egyptian Theatre in The Nineteenth Century*, Preface.

7 Osmanlı İmparatorluğu döneminde Ürdün, Lübnan, İsrail ve Suriye topraklarının bütünü için kullanılan terim. Bkz.: "Ottoman Rule", (Çevrimiçi) <https://web.archive.org/web/20061005231218/http://countrystudies.us/lebanon/15.htm> 09.04.2023.

8 Shmuel Moreh and Philip Sadgrove, *The Jewish Contributions to Nineteenth Century Arabic Theatre*, (New York: Oxford University Press, 1996) 68.

Doğu Arap dünyasında basılan ilk Arapça oyunlara bakıldığında Abraham Daninos'un oyunundan yaklaşık olarak 16 yıl sonra ortaya çıkan Tannûs el-Hurr'un *eş-Şâbb el-Câhil el-Sikkîr* adlı oyunu 1863 yılında Beyrut'ta basılmıştır. Bunu Seyyid Selîm Ramadân'ın 1867'de Beyrut'ta basılan ve el-Harîrî'nin *Makâmât*'ının hilekâr kahramanı Ebû Zeyd es-Surûcî'yi merkeze alan *er-Rivâye el-Edebiyye fi'l-Hid'a es-Surûciyye* adlı eseri izledi. Öncü Mârûn en-Nakkâş⁹'in oyunları, kardeşi Nikûlâ en-Nakkâş tarafından bir araya getirilen ve Beyrut'ta 1869 yılında basılan *Erzetu Lubnân* adlı kitapta yer aldı. Bunları, Sa'dullâh el-Bustânî'nin François Fenelon'un didaktik eseri *Télémaque*'ı (1870) dramatize etmesi ve İbrahim el-Ahdeb'in (1826-1891) öğrencilerini eğitmek ve eğlendirmek için yazdığı iki urcûzenin¹⁰ yayımlanması izledi: *et-Tuhfe er-Ruşdiyye fi'l-'Ulûm el-'Arabiyye* (Beyrut 1868) ve *Veşy el-Yerâ'a fi Ulûm el-Belâğa ve'l-Berâ'a* (Beyrut 1870)¹¹.

Modern Suriye tiyatrosu denildiğinde aslında ilk akla gelen isim Ebû Halîl el-Kabbânî'dir. el-Kabbânî'nin tiyatro sanatına adım atması 1867 yılında *en-Nâkiru'l-Cemîl* adlı oyunu ile meydana gelir. Kendisinin bu sanata geçişi, musikiye yönelik ilgisinden ve bu sahadaki kabiliyetinden kaynaklanır. Lübnan'da başlayan ilk Arap tiyatrosu daha çok operet halindeydi. el-Kabbânî de Mârûn en-Nakkâş'ın bu türden oyunlarını duymuş ve Lübnanlıların Şam'da oynadığı temsilleri izleyerek bu alana giriş yapmıştır. Suriye'deki ilk tiyatro oyunlarından birisi de Lübnanlı İbrahim el-Ahdeb tarafından gerçekleştirilir. İbrahim el-Ahdeb, 1868 yılında Vali Râşid Paşa'nın çocuklarının sünnet törenlerinde *Makedonyalı İskender* adlı oyununu sergilemiş ve bu oyun Şam halkı nezdinde oldukça ilgi görmüştür¹².

Ağırlıklı olarak edebi bir Arapça ile yazılan Suriye Arap tiyatrosu, Mısır tiyatrosunun güçlü yerel geleneğine kıyasla çok daha geniş bir Arap izleyici kitlesi tarafından takdir edilebilirdi. Cezayirli Abraham Daninos ve Mısırlı Ya'kûb Sannû',

9 Hakkında daha detaylı bilgi için bkz.: Muhammed Yûsuf Necm, *el-Mesrahiyye fi'l-Edebi'l-'Arabi'l-Hadîs*, (Beyrût: Dâr Beyrût, 1956) ; Philip Sadgrove, "Mârûn al-Naqqâsh", *Essays in Arabic Literary Biography 1850-1950*, ed. Roger Allen, (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2010).

10 Aruz vezninin on altı bahrinden birisi olan recez, aynı zamanda bir nazım biçimidir. Emeviler döneminde büyük bir ilerleme kaydeden recez, konu ve biçim açısından genişlemiş ve klasik kaside formuna evrilmiştir. Bu gelişme ile artık bu uzun şiirlere urcûze denilmiştir. Daha detaylı bilgi için bkz. Kemal Tuzcu, "Klasik Arap Şiirinde Recez ve Urcûze", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara, 2003.

11 Moreh and Sadgrove, *The Jewish Contributions to Nineteenth Century Arabic Theatre*, 68-69.

12 Rahmi Er, "Modern Mısır Tiyatrosu I", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 33 (1-2), (1990), 137; Ömer İshakoğlu, "Osmanlı Dönemi Suriye'sinde Edebi ve Kültürel Faaliyetler: 1800- 1918", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul, 2010, 191.

Muhammed Osman Celal ve Abdullâh Nedîm'in kendi halklarıyla iletişim kurma arzusu, onları oyunlarında seçkinlerin dili olan edebi Arapça ile yazmak yerine geniş kitlelerin dili olan konuşma dilini kullanmaya sevk etti. Bu oyun yazarlarının arzusu, Cezayirli ve Mısırlı kitlelere ulaşmakla sınırlı, kısmi bir arzuydu. Daha büyük bir Arap kavramına ya da daha sonra Suriye'de XIX. yüzyılın sonlarına doğru gelişecek olan daha büyük Arap birliği kavramına ve ideolojisine hizmet etme fikrine uzanmıyordu. Öte yandan, bir Arap ulusu kavramının ilk mırıldılarını Beyrut'ta duymuş olabilecek ya da en azından kendilerini daha büyük bir pan-İslam Osmanlı ya da Suriye topluluğunun üyeleri olarak hisseden Lübnanlı ve Suriyeli yazarlar, edebi dili tercih etmişlerdir. Bu dil seçimi, 1870'lerde Mısır'ı ziyaret eden Suriyeli toplulukların, Mısırlı Ya'kûb Sannû'un yerel tiyatrosunun elde ettiği seyirci tepkisini kazanmasını zorlaştırmış olabilir. Suriye tiyatrosu bu dilsel ayrıma sınırlı tavizler verdi. Antûn Şuhaybar'ın *Mudde 'i's-Şeref*¹³ oyununda olduğu gibi, Suriye tiyatrosunda eğitilmiş insanlar resmî dili kullanma eğilimindeyken, hizmetçiler gibi alt tabakalar yerel dilde iletişim kurarlar. Bu durum da Mîhâ'il Nu'ayme¹⁴'nin (1889-1988) 1917'de New York'ta yayımlanan *el-Âbâ' ve 'l-Benûn*¹⁵ oyunundaki benzer bir dilsel denemeyi önelemekte ve onunla paralellik göstermektedir¹⁶.

Bu konuyu Lübnan özelinde ele almak istersek 1616 yılında Osmanlı İmparatorluğu idaresine giren Lübnan coğrafyası Orta Doğu'nun Batı dünyasına, Batı dünyasının da Orta Doğu'ya açılan kapısı konumunda olmuştur. Arap ve Batı dünyası ile bir arada olan Lübnan edebiyatı kalkınmış ve kozmopolit bir ortam oluşmuştur. Lübnan'ın başarıyı yakalamasındaki faktörlerden birisi de Fransa ile olan yakın ilişkileri sayesinde. Lübnan'da açılan misyonerlik ve Hristiyan okullarında eğitim gören Lübnanlılar, aynı zamanda Avrupa okullarından da mezun olarak kültürlü, entelektüel ve dünyayı algılayabilen bir toplum haline gelebildiler. Hatta Hristiyan Lübnanlılar edebi olarak gerçekleşen *Nahda* Hareketi'nde bizzat yer almışlardır. Böylelikle de Arap edebiyatında oluşan yenilik hareketleri bir nevi gayr-i Müslim cemaat ile başlamıştır denilebilir. Ayrıca zeki ve dönemin koşullarının ötesinde edebi ürünler yaratabilen Lübnanlıların ön plana çıktığı görülebilir. Bu isimlerden birisi de Lübnanlı tiyatrocunun Mârûn en-Nakkâş'dır. en-Nakkâş Arap

13 İlgili oyunu görmek için bkz.: Moreh and Sadgrove, *The Jewish Contributions to Nineteenth Century Arabic Theatre*, 125-204.

14 İlgili yazar hakkında detaylı bilgi için bkz.: Hüseyin Yazıcı, *Göç Edebiyatı*, (İstanbul: Akdem Yay, 2022); Sultan Şimşek, *Amerika'daki Arap Göç Edebiyatında Din Anlayışı*, (Saarbrücken: Türkiye Alim Kitapları, 2015).

15 İlgili oyunun Türkçe çevirisi için bkz.: Mîhâ'il Nu'ayme, *Babalar ve Oğullar*, (Çev. Ömer İshakoğlu, Hüseyin Yazıcı, Eyüp Tanrıverdi), (İstanbul: Akdem Yayınları, 2019).

16 Moreh and Sadgrove, *The Jewish Contributions to Nineteenth Century Arabic Theatre*, 68-69.

tiyatrosunun gelişimi noktasında en önemli isim olarak ortaya çıkar¹⁷. Lübnan tiyatrosunun öncüsü olan en-Nakkâş, oyunlarını kendi evinde ya da Beyrut'ta bu amaçla kurduğu derme çatma bir tiyatrodaki sergilemekteydi. en-Nakkâş, 1847 senesinde İtalya seyahatinden döndükten sonra ilk oyunu *el-Bahîl*'i yazar. İlk oyununu 1847¹⁸ yılının sonlarında Beyrut'taki evinde sahneler. Oyunda rol alan herkes en-Nakkâş ailesinin fertlerinden oluşmaktaydı. Bu durum her zaman bir kaide olmasa da Arap tiyatrosunda bir süre yaygın olarak bu şekilde devam etti¹⁹. *el-Bahîl*, Molière'in *L'Avare* (Cimri) adlı oyunundan esinlenen ama (uzun süre sanıldığı gibi) uyarlanmamış bir oyundur. Bu eser, Molière'in etkisinin en fazla olduğu oyun olarak görülür. 1847 yılının sonlarında sahnelenen oyunun başında Mârûn en-Nakkâş, tiyatro ile tanışmayanlar için yaptığı uzun konuşmasında tiyatro sanatının hedefi, görevi, Doğu toplumlarının geride kalmaları, halkın iç dünyası, ahlâkî durumları ve âdetleri gibi konuları ele alır. Avrupa halklarının ilerleyişinin, Arapların ise geri kalışlarının nedenleri üzerinde durur. Oyunun ilk modern tiyatro olması nedeniyle bu konuşmayı yapan en-Nakkâş'ın evine ilgili tiyatroyu izlemek için ülke konsolosu ve önde gelen şahsiyetler de teşrif etmişlerdir. *el-Bahîl*, bazı kaynakların iddia ettiği gibi ne bir çeviri ne de bir uyarlamaydı. Çoğunlukla yetkin bir eser, diyalogun tamamı, “müzik ile eşleştirilmiş bir komedi” olmak üzere tasarlanmıştı²⁰. en-Nakkâş, oyununu “bir edebiyat tiyatrosu ve Arap kalıplarında bir Avrupa altını dökümü” olarak tanımladı²¹.

Mısır tiyatrosuna bakıldığında ise Yahudi bir Mısırlı olan Yâ'kûb Sannû' karşımıza çıkar. Sannû' un bilim dünyasına yaptığı en önemli katkılarında birisi 1870 yılında Kahire'de Arapça oyun sahneleyen ilk Mısırlı tiyatro topluluğunu

-
- 17 Ahmet Savran, *19. Yüzyıl Osmanlılar Döneminde Yeni Arap Edebiyatı*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, 1991) 27; Hülya Hınıslioğlu, “Mârûn en-Nakkâş ve Arap Tiyatrosu'nun Doğuşu”, 43.
- 18 İlgili tarihe ilişkin olarak kimi kaynaklar 1848 yılını da işaret etmektedir. Ancak Muhammed Yûsuf Necm, Nikûla en-Nakkâş'ın *Erzetu Lubnân* adlı eserine dayanarak 1847 yılının sonlarını gösterir. Bkz.: Nikûla en-Nakkâş, *Erzetu Lubnân*, (Beyrut: el-Matba'atu'l-Umûmiyye, 1869) 389; Necm, *el-Mesrahıyye fi'l-Edebi'l-'Arabi'l-Hadis*, 35.
- 19 Yûsuf Es'ad Dâğîr, *Mesâdiru'd-Dirâseti'l-Edebiyye*, (Beyrut: el-Mektebetu's-Şarkiyye, 1983) 2/719-720; Jacob M. Landau, *Studies in the Arab Theater and Cinema*, (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1958) 57-58.
- 20 Sadgrove, “Mârûn al-Naqqash”, 245; Shmuel Moreh, *Live Theatre and Dramatic Literature in the Medieval Arabic World*, (New York: New York University Press, 1992) 160; Landau, *Studies in the Arab Theater and Cinema*, 57; Sadgrove, *The Egyptian Theatre in The Nineteenth Century*, 6-7; Hınıslioğlu, “Mârûn en-Nakkâş ve Arap Tiyatrosu'nun Doğuşu”, 89; Amine, “Performance Research in North Africa: Interplay Between Appropriation And Contestation”, 82-84.
- 21 Amine, “Performance Research in North Africa: Interplay Between Appropriation And Contestation”, 82-84.

oluşturmasıdır. Sannû‘, 1870-1872 yılları arasında muhtelif oyunlar sahnelemiş ve Mısır’da tiyatro sanatının temellerinin atılmasında kıymetli katkılarda bulunmuştur. Pek çok yabancı dile hâkim ve Batı kültürüne vakıf olmasının yanı sıra tiyatrocunun kişiliği ve gazetecilik yönüyle Sannû‘, XIX. yüzyılın son dönemlerinde dikkat çeken bir isim olmuştur. Kendisi, Mısır’da “Millî Tiyatro” adını verdiği bir tiyatro tesis etmişti. Mısır’a müzikal tiyatroyu getiren de yine kendisi idi. Kendisinin kişisel arşivi kızı tarafından saklanmış ve bu arşiv sayesinde bilim dünyası Sannû‘’a dair daha detaylı bilgilere sahip olabilmıştır. Özellikle Müslüman olup olmadığına ve oyunlarının sayısına ilişkin çeşitli tartışmalar hâlâ devam etmektedir²².

Modern Arap tiyatrosunun bir diğer önemli isimlerinden olan Selîm en-Nakkâş, amcaları olan Mârûn ve Nikûlâ en-Nakkâş’ın Beyrut’ta temelinin attıkları Arap tiyatrosunu, on altı kişiden oluşan toplulukla beraber 1876 yılında Mısır’a taşımıştır. Selîm en-Nakkâş Topluluğu, gösterilerine İskenderiye’de yer alan Zizîniyâ tiyatrosunda başlamış ve ilk olarak 23 Aralık 1876 tarihinde *Ebu’l-Hasen el-Muğaffel ev Hârûn er-Reşîd*, 28 Aralık’ta ise *es-Salîl el-Hasûd* adlı oyunları sahnelemiştir. Selîm en-Nakkâş ve çalışma arkadaşı Şamlı bir Ermeni Hristiyan olan Edîb İshak’ın yazdıkları yeni oyunlar, *Mey ve-Hûrâs*, *el-Kezûb*, *Andrûmâk*, *Şârlamân*, *‘Â’ida*, *Fidrâ*, *Zennube* ve *el-İfrikîyye* Fransız klasik arka planına dayanan ya da İtalyan operasından ödünç alınan uyarlamalardır²³.

el-Hayyât’ın topluluğunda yetişen ve 1882 yılında bu topluluktan ayrılarak kendisine özgü bir topluluk tesis eden Suleymân el-Kardâhî, modern Arap tiyatrosunun gelişmesi yolunda tanıdığı en önemli isimlerden birisidir. Mısır’da yaklaşık olarak yirmi beş sene tiyatro faaliyetlerini sürdürebilmiş ve çeşitli topluluklar oluşturarak tiyatro sahasında oyuncu sayısının artmasına vesile olmuştur. Mısır tiyatrosunu, Kahire ve İskenderiye gibi şehirlerin dışına taşıyarak kırsal kesimlere de götürmüş, bunun yanı sıra çeşitli Arap ülkelerinde ve Fransa’da oyunlar sahnelemiştir. Mısır tiyatrosuna olan büyük katkısına ilaveten, kendisi Tunus Arap tiyatrosunun temelinin atan ilk kişidir²⁴.

1492 yılından sonra Osmanlı Devleti’ne bakıldığında tiyatro toplulukları oluşturan Sefarad Yahudileri hakkında pek çok bilgi mevcuttur. Bu hakikat, Yahudi aktörlerin İspanya’dan getirdikleri İslam ve Hristiyan tiyatro geleneklerini ve İtalya’ya

22 Hakkında daha detaylı bilgi için bkz.: Turgay Gökğöz, “Modern Mısır Tiyatrosunda Ya’kûb Sannû‘ (Ebû Nazzâra) ve Tiyatrocunun Kişiliği”, *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 23 (2021) 405-420; Hınıslioğlu, “Mârûn en-Nakkâş ve Arap Tiyatrosu’nun Doğuşu”, 49-54.

23 Rahmi Er, “Modern Mısır Tiyatrosu I”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 33 (1-2), (1990), 132; Moreh and Sadgrove, *The Jewish Contributions to Nineteenth Century Arabic Theatre*, 71-72.

24 Er, “Modern Mısır Tiyatrosu I”, 134.

yerleşen bazı Yahudi Sefarad topluluklarının icraatlarını Osmanlı İmparatorluğu içerisinde değiştirdiklerini gösterebilir. Türk seyyah Evliya Çelebi (1611-1679?), Türkiye'de beşi Yahudi olan, bazıları üç yüz kişilik oyunculuk, hokkabazlık ve dans uzmanı olan, toplam on iki tiyatro topluluğundan bahseder²⁵.

Kuzey Afrika'daki Yahudi Sefarad topluluğu, büyük olasılıkla Hollanda ve İtalya'daki Yahudi topluluklarıyla olan dîni, kültürel ve ticari bağlarından dolayı uzun bir tiyatro etkinliği geleneğine sahipti. Profesör J. Schirrmann'a göre, Hollanda'daki XVII. yüzyıl İbrani draması, XVIII. yüzyılın başında İbranice *Nahat rûah* başlıklı bir oyun yazan Cezayirli bir Kuzey Afrikalı Yahudi bilgin Issac Ben Joseph Falyadi'yi etkiledi. Schirrmann bu oyunu Oxford Üniversitesi'ne bağlı olan Bodlein Kütüphanesi'nde keşfetmişti. Schirrmann, bu oyunun aslında Cezayir'de seyirci önünde oynandığını düşünmektedir. Schirrmann, bu oyunun Hollandalı bir Sefarad oyun yazarı Joseph Penco de la Vega tarafından yazılan '*Asîrê tiqvâ* (Amsterdam, 1673) adlı İbranice bir Hollanda alegorik dramasına büyük ölçüde borçlu olduğu sonucuna varır. Bu keşif dikkate değerdir. Çünkü Arap tiyatrosu uzmanları, Avrupalı toplulukların XVII. yüzyıldan beri ara sıra Tunus'a yaptıkları ziyaretler dışında, Arap topraklarının Avrupa tiyatrosu ve drama yazımı ile herhangi bir kültürel temastan yoksun olduğunu varsaymaktadırlar. Schirrmann'ın keşfi, Sefarad İbrani dramasının Cezayir İbrani dramasını etkilediğini veya en azından Cezayirli Yahudilerin İbrani dramasıyla ilgilendiğini gösterir niteliktedir²⁶.

Görünüşe göre İbranicedeki bu dramatik faaliyetler, Arapça yazan Kuzey Afrikalı Yahudi yazarları etkiledi. Bu nedenle, Daninos'un draması, yerli Arapçanın yanı sıra İbranice, İspanyolca ve muhtemelen İtalyan drama geleneklerinin iyi bilindiği Kuzey Afrika'daki Yahudi toplulukları arasında en azından XVIII. yüzyılın başından beri bilinen dramatik etkinliklerin bir ürünüdür²⁷. Bu nedenle de Cezayir'de Abraham Daninos ve Mısır'da Ya'kûb Sannû' gibi Sefarad Yahudilerinin Kuzey Afrika'da Arap tiyatrosunun öncüleri haline gelmeleri şaşırtıcı değildir. Sefarad İbrani tiyatrosu ile Arap tiyatrosu arasındaki bağı XIX. yüzyılda İbrani, İtalyan ve Fransız dramalarından haberdar olan Kuzey Afrika Yahudilerinin oluşturduğu anlaşılırken

25 Metin And, *Drama at the Crossroads*, (İstanbul: The Isis Press, 1991) 11, 100; Moreh and Sadgrove, *The Jewish Contributions to Nineteenth Century Arabic Theatre*, 6; Shmuel Moreh, "The Nineteenth-Century Jewish Playwright, Abraham Daninos, The Nineteenth-Century Jewish Playwright, Abraham Daninos, as a Bridge between Muslim and Jewish Theater", Edit. Benjamin H. Hary, John L. Hayes, Fred Astren, *Judaism And Islam Boundaries, Communication and Interaction*, (Leiden: Brill, 2000) 411.

26 Moreh, "The Nineteenth-Century Jewish Playwright, Abraham Daninos, as a Bridge between Muslim and Jewish Theater", 411-414; Moreh and Sadgrove, *The Jewish Contributions to Nineteenth Century Arabic Theatre*, 7.

27 Moreh, *Live Theatre and Dramatic Literature in the Medieval Arabic World*, 159.

bu bağlantı modern Arap edebiyatının ilk oyun yazarı Cezayirli Sefarad Yahudisi Abraham Daninos tarafından İbraniceden Arapça yazıya geçişte bulunabilir²⁸.

Abraham Daninos'a ait olan *Nezâhatu'l-Muštâk* bilindiği kadarıyla XIX. yüzyılda Mağrip'te modern bir tiyatro başlatmak için yapılan tek girişim olarak görünmektedir. Bu dönemde Cezayir ve genel olarak Kuzey Afrika'da Daninos'un oyunu dışında, Tunus'ta basılan ve Yahudi-Arapçasıyla yazılan *Khil'at Pûrîm* adlı kitapta yer alan bir kısa fars dışında Arapça dramatik yazı bilinmemektedir. Fransız eğitim sisteminin bu ülkelerdeki etkisi o kadar yaygındı ki Arapça tiyatro, Cezayirli genç yazarların Arapça yazmaya başladığı 1920'lere kadar beklemek zorunda kaldı ve bu amaçla folklordan ve klasik makâmeden yararlandı. İşgalin ilk yıllarında ülkede hem Fransız hem de Arap kültürel faaliyetleri sık sık engellendi. Bu durum hakkında 1856'da *Revue africaine* adlı bir dergi şöyle diyordu:

“Pek çok bilimsel, edebi ve sanatsal yaratının Afrika topraklarında kök salmasını her zaman engelleyen aynı nedenler, hiç şüphesiz bunun da beşiğinde ölmesine neden olmuş ve birbirini izleyen diğer girişimleri sonuçsuz bırakmıştır.”²⁹

XIX. yüzyıl *Nahda*'sı sırasında Yahudilerin Arap kültürüne ilgisiz olduğuna dair bilimsel iddialara rağmen, aksini gösteren çok sayıda kanıt vardır. Shmuel Moreh ve Philip Sadgrove, XIX. yüzyıl Yahudilerinin Arap tiyatrosuna katkıları üzerine yaptıkları çalışmada, XIX. yüzyılda edebi Arapça yazarın diğer 18 Mısırlı, Suriyeli ve Tunuslu Yahudi yazarı zikretmektedirler. Ayrıca, sadece Corcî Zeydân'ın dergisi *el-Hilâl*'in veya *el-Muktataf*'ın ilk ciltlerini gözden geçirmek bile yeterlidir. Aslında, *Nahda* terimi Yahudi bağlamında 1890 gibi erken bir tarihte Mısır'da *Nahda İsrâ'îl* (İsrail'in Nahda'sı veya Yahudi Rönesansı) adlı bir Yahudi gazetesi yayımlandığında ortaya çıkmıştır³⁰.

Abraham Daninos'un etnik kökeni oldukça önemlidir. Avrupalılar ve Müslümanlar arasında bir azınlık olan Cezayirli Yahudiler, Cezayir ve diğer kıyı ticaret merkezlerinin kurulmasına yardım ettikleri Fenikeliler zamanından beri Cezayir'de bulunmaktaydı. Diğer Yahudiler Filistin'den geldi, bazıları Mısırlılardan, bazıları da Romalılardan kaçtı. XVI. yüzyılda İspanya'daki Engizisyon'dan kaçan bir başka dalga daha geldi. Fransızlar 1830'da geldiklerinde Cezayir'de yaklaşık 25.000 kişilik bir Yahudi cemaati vardı ve Fransızlar, yeni gelen Yahudileri, çoğu Müslüman

28 Moreh, “The Nineteenth-Century Jewish Playwright, Abraham Daninos, as a Bridge between Muslim and Jewish Theater”, 411-414.

29 Moreh and Sadgrove, *The Jewish Contributions to Nineteenth Century Arabic Theatre*, 66.

30 Lit al Levy, “The Nahda and the Haskala: A Comparative Reading of ‘Revival’ and ‘Reform’”, *Middle Eastern Literatures: incorporating Edebiyat*, 16:3, (2013) 306; Moreh and Sadgrove, *The Jewish Contributions to Nineteenth Century Arabic Theatre*, 29-31.

ve Berberi'nin direnişiyile keskin bir tezat oluşturacak şekilde potansiyel ticaret ortakları olarak karşıladılar³¹.

Devrim sırasında Fransız Yahudilerinin asimilasyonu ile birleşen bu tutum, Fransızları Cezayir Yahudi cemaatine karşı nazik davranmaya teşvik etti ve 1845'te Cezayir Yahudiliğini, başkent Cezayir, Vahran ve Konstantin'de baş hahamla Fransız modeline göre örgütlenmiş bir din olarak kabul ettiler. Aynı üç şehrin, kalıcı Fransız tiyatrolarına sahip olmak için Fransız kültürünün yeterince nüfuz ettiği not edilebilir. Dolayısıyla, Daninos'un işgalcilerle yakın ilişkisi, Yahudi cemaatinin yeni işgalcileri karşılama modeline fazlasıyla uygundu. Ancak Daninos'un oyunu hiç de öyle Fransız kökenli bir ürün değildir. *Binbir Gece Masalları*'ndan bir öyküye dayanır ve yalnızca dilinde değil, teması ve yapısında da geleneksel Cezayir halk masallarını ve gölge temsillerini güçlü bir şekilde çağırıştırır. Yazarın onu kaleme alma nedenleri tam olarak bilinmemekle birlikte Moreh ve Sadgrove, Fransız kültürel ve siyasi hegemonyasının arttığı bir dönemde, yazarın çalışmasını yerel kültürün bir iddiası olarak görmüş olabileceğini düşünmektedir³².

2. Abraham Daninos'un Hayatı

7 Nisan 1797 tarihinde Cezayir'de Livornolu Yahudi tüccar bir ailede dünyaya gelen Abraham Daninos'un babası İshak Daninos, annesi ise Moni o Mouni Daninos'dur. Kaynaklarda Yunan asıllı olabileceği ifade edilir. Bir oyun yazarı olan Abraham Daninos aynı zamanda Arap tiyatrosunun öncüsü olarak da görülmektedir. 1826 yılında kuyumcu olarak Paris'e taşınır. Abraham Daninos, Cezayir'in Fransız işgali esnasında bir tercüman olarak görev almış olabilir. Daninos, 1833 yılının sonbaharında Paris'ten Cezayir'e gelen bir Afrika soruşturma komisyonunda ve 1838 yılında Emîr Abdülkadir ile Fransız Vali arasında anlaşma maddeleri yüzünden çıkan bir müşkülü çözmek için Konstantin bölgesinden Fransa'ya giden Mevlûd b. 'Arrâş'ın yanında tercüman olarak yer alır. Aynı yıl tercüman olarak çalıştığı Cezayir'e kalıcı olarak dönme kararı alır ve Cezayir'de Yerel Mahkeme'de tercümanlık yapmaya başlar. 1847'den itibaren Asya Cemiyeti'nin bir üyesi olur. Fransız işgali öncesinde Fransız vatandaşlığına geçen Daninos aslında Paris'teki Ticaret Mahkemesi'nde bir tercüman olarak çalışmaktaydı. Bu görevi öncesinde Fransız topçu subaylarının Cezayir'de kullanması için küçük bir Cezayir lehçesi-Fransızca sözlüğü kaleme alır. Tarihçi Alain Messaoudi'ye göre Daninos'un bu sözlüğü 1831 yılı sonrasına aittir. 1830 yılında Cezayir işgal edilirken sağladığı bilgilerden ötürü kendisine "el-Mutercimu'd-Delîl" adı verilir. Fransızlar, Seyyidi Ferec'e çıkarma yaparken kendisinden oldukça istifade ettikleri ifade edilir. Ayrıca

31 Amine, Carlson, *The Theatres of Morocco, Algeria, Tunisia*, 72.

32 Amine, Carlson, *The Theatres of Morocco, Algeria, Tunisia*, 72-73.

Fransız gemilerinin Cezayir kıyılarına yanaşmasında da Daninos rehberlik eder. Fransız saldırısı başarılı olunca Abraham Daninos, vefat edinceye dek Cezayir’de kalır. 1853’te Cezayir’de üç çocuklu Rose Bûsara adlı hanımefendi ile evlenir. 6 Şubat 1872 tarihinde ise başkent Cezayir’de vefat eder. Daninos’un Cezayir Lehçesi-Fransız sözlüğü dışında *Nezâhatu’l-Muštâk ve Ğussati’l-‘Uşşâk fî Medîneti Tiryâk fi’l-‘Irâk*³³ adlı tiyatro oyunu olduğu bilinmektedir. Bu oyun onun yayımlanmış tek eseri gibi görünmektedir³⁴. Daninos, Fransa’ya yaptığı hizmetler nedeniyle *Legion d’honneur* Şövalyeliği Nişanı ile ödüllendirilir³⁵.

3. Abraham Daninos ve *Nezâhatu’l-Muštâk*

Birçok akademisyen; gölge tiyatrosu, hikâye anlatıcılarının açıklamaları, makâmenin dramatik merakı ve gezgin oyunculara yapılan birkaç münferit atıf dışında, Arap dünyasının bir drama geleneğinden yoksun olduğunu öne sürmüştür. Bazıları ise Arap kültürü gibi zengin bir kültürün dramatsız olabileceğini düşünmemiştir³⁶. Bu bağlamda modern Arap tiyatrosunun doğuşu 1847 yılında Suriye’de, Osmanlı topraklarında meydana gelirken en iyi yazarların ve aktörlerin hem daha iyi koşullar hem de hoşgörülü bir siyasi iklim arayışında olmaları nedeniyle tiyatro sanatı Mısır’da yoğunlaşmıştır. Tiyatrolarda müzik unsuru baskın olduğu için en değerli müzisyenler buralarda yer almışlardır. Amatör aktörler ise bir topluluktan bir başka topluluğa özgürce geçebilmişlerdir. Genellikle sadece Yahudi ve Hristiyan kadınlardan oluşan aktrisler sahneye çıkabilmişlerdir. Bazı iyi ailelerden gelen Müslüman kadınların ise I. Dünya Savaşı yıllarına dek kadınların özgürleşmesi adına tiyatro sahnelerinde yer aldıkları görülmektedir.

Mısırlı tiyatro toplulukları, XIX. yüzyılda diğer Arap ülkelerine gezilere başladılar. Bu geziler ilgili ülkelerdeki Arap tiyatrosunu cesaretlendirdi ve oldukça etkiledi.

33 İlgili oyunu görmek için bkz.: Moreh, Sadgrove, *The Jewish Contributions to Nineteenth Century Arabic Theatre*, 1-42. Abraham Daninos, *Nezâhatu’l-Muštâk ve Ğussati’l-‘Uşşâk fî Medîneti Tiryâk fi’l-‘Irâk*, Thk. Mahlûf Bûkrûh (el-Cezâir: Dâru’l-Mîm, 2002) 69- 164.

34 Ebu’l-Kâsım Sa’dullâh, *Târîhu’l-Cezâiri’s-Sekâfi*, (el-Cezâir: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 1981) 6/146-147; Daninos, *Nezâhatu’l-Muštâk ve Ğussati’l-‘Uşşâk fî Medîneti Tiryâk fi’l-‘Irâk*, 48; Moreh and Sadgrove, *The Jewish Contributions to Nineteenth Century Arabic Theatre*, p. 46; Moreh, “The Nineteenth-Century Jewish Playwright, Abraham Daninos, as a Bridge between Muslim and Jewish Theater”, 412; Wikipedia Yazarları, “Abraham Daninos”, Wikipedia, Özgür Ansiklopedi, (Çevrimiçi) https://fr.wikipedia.org/wiki/Abraham_Daninos (26.02.2023); Andrea Cassigoli, “Abraham Daninos”, (Çevrimiçi) <https://www.geni.com/people/Abraham-Daninos/6000000036598363310> (28.02.2023).

35 Moreh, “The Nineteenth-Century Jewish Playwright, Abraham Daninos, as a Bridge between Muslim and Jewish Theater”, 411-414; Moreh and Sadgrove, *The Jewish Contributions to Nineteenth Century Arabic Theatre*, 46.

36 Moreh and Sadgrove, *The Jewish Contributions to Nineteenth Century Arabic Theatre*, 13.

Bölgedeki Avrupa etkisinin sınırlılığı ve güçlü İslami duygular nedeniyle Arap Yarımadasında tiyatro neredeyse hiç var olmadı. Arap tiyatrosunun büyümeye ve gelişmeye devam edebileceğine dair iyimser bir ortam olsa da merkezî hükümetlerin varlığı ve İslami tepkiler yüzünden bu sanat hareketinin bir düşüş içerisine girebileceği korkusu da her daim yaşanmakta idi³⁷.

Arap bilim adamları arasında Batı tarzında sahnelenen ilk modern Arapça eserin Beyrut'ta 1847 yılının sonlarında sahnelenen Mârûn en-Nakkâş'ın *el-Bahîl* (Cimri) adlı oyunu olduğu konusunda genel bir fikir birliğine varılmıştır. Ancak ilk olarak 25 Mart 1990 tarihinde *eş-Şarku'l-Evsat* gazetesinde modern en eski tiyatro oyununun 1847 yılında Cezayirli bir Sefarad Yahudisi olan Abraham Daninos tarafından yazıldığı haberi yer aldı. Arapça yayımlanmış ilk modern oyun olup Abraham Daninos'a ait olan *Nezâhatu'l-Muštâk ve Ğussati'l-'Uşşâk fi Medîneti Tiryâk fi'l-'Irâk* adlı eserin 1847'de Cezayir'de anonim olarak yayımlandığı hususu 1990'lı yılların başında Manchester Üniversitesi'nden Dr. Philip Sadgrove tarafından keşfedilmiş ve 1996'da Dr. Shmuel Moreh ile birlikte açıklamalarla sunulmuştur. Bu yüzden günümüzde hâlâ sahnelenen ilk oyunun hangisi olduğu sorusuna yanıt aranmakta ve ilgili konu tartışılmaya devam etmektedir³⁸. Burada tespit edilen en önemli bulgu, Dr. Sadgrove'un Avrupa etkisi altında yazılan ve 1847'de

37 Beth Osnes, *Acting An International Encyclopedia*, (California: ABC-CLIO, t.y.) 16-17; Turgay Gökgöz, *Modern Cezayir Edebiyatı*, (İstanbul: Akdem Yay. 2019) 378-379.

38 en-Nakkâş, *Erzetu Lubnân*, 10, 389; Necm, *el-Mesrahiyye fi'l-Edebi'l-'Arabi'l-Hadis*, 35; Hannâ el-Fâhûri, *el-Câmi'u fi Tarihi'l-Edebi'l-'Arabi*, (Beyrut: Dârû'l-Cil,1986) 109; Moreh and Sadgrove, *The Jewish Contributions to Nineteenth Century Arabic Theatre*, 9; Moreh, *Live Theatre and Dramatic Literature in the Medieval Arabic World*, 158-159; Khalid Amine, Marvin Carlson, *The Theatres of Morocco, Algeria, Tunisia*, (London: Palgrave Macmillan, 2012) 71; Adam Mestyan, "Hârûn Al-Rašîd, the Arabian Nights, and Politics on the Arabic Stage", *The Thousand and One Nights Sources and Transformations in Literature, Art, and Science*, Edited by Ibrahim Akel and William Granara, (Leiden: Brill, 2020) 180, Footnote 17; Ammiel Alcalay, "Intellectual Life", *The Jews of the Middle East and North Africa in Modern Times*, Editors Reeva Spector Simon, Michael Menachem Laskier, Sara Reguer, (New York: Columbia University Press, 2003) 99-100; İlham Khuri-Makdisi, *The Eastern Mediterranean and the Making of Global Radicalism, 1860-1914*, (London: University of California Press, 2010) 63, 198, footnote, 20; Yosef Tobi and Tsvia Tobi, *Judeo-Arabic Literature in Tunisia, 1850-1950*, (Detroit: Wayne State University Press, 2014) 204; Maria Luisa Langella, "Jewish Writing in Arabic in Arabic Characters in the Nineteenth and Twentieth Centuries", *Approaches to the History and Dialectology of Arabic in Honor of Pierre Larcher*, Edited by Manuel Sartori Manuela E.B. Giolfó Philippe Cassuto, (Leiden: Brill, 2017) 484, 487, 480 footnote, 5; Menahem Milson and Meir M. Bar-Asher, "Shmuel Moreh's Scientific Achievements", *Cultural Pearls from the East In Memory of Shmuel Moreh (1932-2017)*, Edited by Meir Hatina Yona Sheffer, (Leiden: Brill, 2021) 20; Jane E. Goodman, *Staging Cultural Encounters*, (Indiana: Indiana University Press, 2020) 154; Er, "Modern Mısır Tiyatrosu I", 131; Gökgöz, *Modern Cezayir Edebiyatı*, 379.

basılan ilk basılı Arapça oyun olduğunu kanıtlayabilecek bir şeyi keşfetmesidir. Cezayir’de taş baskı olarak basılan *Nezâhat el-Muštâk* adlı bu oyun, Paris’teki Institut National des Langues et Civilisations Orientales’in kütüphanesinde, yazarı Abraham Daninos’un ithafıyla birlikte bulunmaktadır. *Nezâhat el-Muštâk* zikrettiğimiz üzere taş baskı olarak basılmış, tarih ve basım yeri belirtilmemiştir. Bu eserin demirbaş numarası 2482 idi. 14,5 cm x 20 cm ebatlarında, 62 sayfa olarak basılan eserin her sayfasında, yazmanın sağ tarafına yazılan oyuncuların isimleri hariç, yaklaşık 7 cm uzunluğunda 17-20 satır bulunmaktadır. Kaba ama okunaklı bir nesih el yazısıyla yazılmıştır. Oyunun Arapça orijinali 1996 yılında Philip Sadgrove ve Shmuel Moreh’in *Jewish Contributions to Nineteenth Century Arabic Theatre* isimli kitaplarında yayımlanmıştı. Oyun, 2002 yılında ise Cezayirli akademisyen Dr. Mahlûf Bûkrûh tarafından tahkik edilmiş ve Dâru’l-Mîm tarafından yayımlanmıştır. Daninos, 1847’de cemiyet ile temasa geçerek bu oyunun birkaç kopyasını bir mektupla, Afrika’daki Fransız ordusunun baş cerrahı Mösyö Guyon aracılığıyla cemiyete gönderdi. Muhtemelen ilgili oyunun kütüphane nüshasını da bu nüshalarla beraber Fransız Societe Asiatique’in bir üyesine imzalı bir notla birlikte göndermiştir. Bu iletişimin bir sonucu olarak Daninos, 12 Kasım 1847’deki toplantıda Cemiyet’e üye olarak önerildi ve kabul edildi, Temmuz 1860’ta hâlâ Cemiyet üyesiydi. Sekreter yardımcısı Jules Mohl, 17 Ağustos 1848’de *Journal Asiatique* adlı dergide yayımlanan raporunda, Daninos’un Araplar arasında tiyatro zevkini geliştirme çabalarına kısaca değinir:

“Arap şiirinden ayrılmadan önce, edebi bir meraktan bahsetmeliyim; bu manzum bir Arap dramasıdır, öncesinde karakterlerin bir listesi vardır, başka bir deyişle, Cezayir’deki yazar Bay Daninos’un Araplara gösteri ve dramatik şiir zevki vermeye çalıştığı anlaşılan kurallı bir dramadır”³⁹.

İki yıl sonra, *Zeitschrift der Deutschen morgenlandischen Gesellschaft*’ın yıllık edebiyat değerlendirmesinde de bu oyuna dikkat çekildi: “*Arap ilham perileri korusundaki en yenilerin en yenisi, şu anda Cezayir’deki Hukuk Mahkemesi’nde tercüman olan Bay Daninos’un Nezâhatu’l-Muštâk ve Ğussati’l-’Uşşâk fi Medîneti Tiryâk fi’l-’Irâk* başlıklı bir manzum oyunudur ve Afro-Avrupa karışımıdır”⁴⁰.

39 Daninos, *Nezâhatu’l-Muštâk ve Ğussati’l-’Uşşâk fi Medîneti Tiryâk fi’l-’Irâk*, 48; Moreh and Sadgrove, *The Jewish Contributions to Nineteenth Century Arabic Theatre*, 9-11; Khalid Amine, “Performance Research in North Africa: Interplay Between Appropriation And Contestation”, 82-84; Amine, Carlson, *The Theatres of Morocco, Algeria, Tunisia*, 71-72; Hadj Miliani and Samuel Sami Everett, “Marie Soussan: A Singular Trajectory”, *Jewish-Muslim Interactions: Performing Cultures between North Africa and France*, Edited by Samuel Sami Everett and Rebekah Vince, (Liverpool: Liverpool University Press, 2020), 85; Nûrî el-Cerrâh, “Nezâhat el-Muštâk ve Ğussati’l-’Uşşâk fi’l-Cezâir ve’l-’Irâk” (Çevrimiçi) <https://alarab.news/العراق-الجزائر-العراق-غصة-العشاق-في-الجزائر-العراق> (26.02.2023).

40 Moreh, Sadgrove, *The Jewish Contributions to Nineteenth Century Arabic Theatre*, 10; Amine, Carlson, *The Theatres of Morocco, Algeria, Tunisia*, 72.

3.1. Konu ve Yapı

Daninos'un oyununun ilk sayfası, hikâyenin kısa bir özetini veren bir önsözdür. Bu, seyirciye okunmuş olabilir. Muhyiddîn İbn el-'Arabî'nin (1165-1240) *el-Futûhât el-Mekkiyye*'sine göre genellikle "el-Vassâf" (Meddah) adlı bir figür tarafından okunan geleneksel gölge oyunu sunucusunun konuşmasını andırır. Erken modern Arap oyun yazarları, tıpkı bugün tiyatro ve opera programlarının derleyicileri gibi izleyicilerine basılı önsözde eserlerinin konusu ve sonuyla ilgili ayrıntılar vermekten hoşlanıyorlardı. Bu önsözü dinleyen seyirci, hikâyenin tamamına ve ahlaki önemine aşina olurdu. Önsöz, *Nezâhat el-Muštâk*'ın belirsiz bir dönemde Irak'ın hayali bir kasabası olan Tiryâk'ta geçen ve korsanların deniz maceralarının önemli bir rol oynadığı aşk dramı olduğunu beyan eder. Bu oyunun, dönemin Amerikan tiyatrosundaki bir modayla paralellik göstermesi büyüleyici bir tesadüf ve muhtemelen bundan daha fazlası değildir. Yeni Amerikan Devleti'nin en merak uyandıran dış başarılarından biri, Amerikan gemiciliğini korumak ve Fas'taki yerel deniz kaptanlarının ve naiplerin yabancı gemilerden Hristiyan esirler almasını engellemek için donanmasının Berberi Korsanları ile karşı karşıya gelmesiydi. Yüzyılın başında, Bayan Rowson'un *Slaves in Algiers* (1794), Ellison'un *The American Captive* (1812), M.M. Noah'nın *Siege of Tripoli* (1820) ve J. H. Payne'in *Fall of Algiers* (1825) gibi bir dizi Amerikan oyunu bu temaları yansıtmaktaydı⁴¹.

Arap dünyasında yayımlanan en eski modern Arapça oyun olan *Nezâhat el-Muštâk* henüz akademik olarak dikkat çekmemiştir. Bu oyun birçok açıdan Orta çağ Arap tiyatrosu ile modern Arap tiyatrosu arasındaki kayıp halkadır. Çünkü geleneksel temalı Orta çağ Arap oyununun temel özelliklerini taşımakla birlikte, Avrupa geleneklerine göre perde ve sahneler bölünmüştür. Burada sorulması gereken soru, Arapça konuşan bir Sefarad Yahudisini ve Cezayir'deki Yerel Mahkeme'de çevirmenlik yapan birisini Fransız işgalinden on yedi yıl sonra bir oyun yazarı haline getiren şey neydi?⁴²

Daninos, o zamanlar Yahudi yazarlar, şairler ve şarkıcılar tarafından eserlerini kaydetmek için sıklıkla kullanılan İbranice karakterlerle yazılmış Yahudi Arap lehçesini kullanmamıştır. Eserlerini Arap alfabesiyle yayımlamayı tercih etmiştir. Fransızlarla olan yakın bağları ve cemaatinin Fransız kültürü ile hızla asimile olduğu göz önüne alındığında, Arap edebiyatı ve folkloru ile dolu bir tema üzerine Arapça yazmayı seçmiş olması dikkat çekicidir. Bütün bunların yanı sıra ya Cezayir'de

41 Edward D. Coleman, "Plays of Interest on the American Stage, 1752-1821", *Publication of American Jewish Historical Society*, 33, (1934) 174, 192 and 192, n. 50 b; Moreh, Sadgrove, *The Jewish Contributions to Nineteenth Century Arabic Theatre*, 47-48; Amine, "Performance Research in North Africa: Interplay Between Appropriation And Contestation", 82-84.

42 Moreh, Sadgrove, *The Jewish Contributions to Nineteenth Century Arabic Theatre*, 45.

İbranice matbaa olmadığı için ya da yazarın kendisi hem Müslümanlardan hem de Fransız işgalcilerden oluşan bir Arap okur kitlesine dağıtılmasını istediği için Arapça karakterlerle bastırılmış olabilir. Ayrıca Daninos'un, Cezayir'in 1830'daki işgalinden sonra artan Fransız nüfusu için 1830'lardan beri basılan ve oynanan Fransız oyunlarından etkilendiği düşünülebilir. Birçok Cezayir Yahudisi kültürel olarak Fransa'ya yönelmiş olsa da Daninos gibi, Arapça konuşulan bir kültürel ortamdan gelen geleneksel değerlerini savunmaktan gurur duyan ve bunlara inatla bağlı kalanlar da mevcuttu⁴³.

Arapça kaleme alınmış Yahudilerin tiyatro oyunlarına dair çığır açan bir koleksiyon olan ve muhtemelen İngilizce literatürdeki bu konuyla ilgili olan en iyi eser olarak görülen *Jewish Contributions to Nineteenth Century Arabic Theatre* adlı çalışma, Daninos'un dramatik eserinin en-Nakkâş'ın *el-Bahîl* performansından önce yayımlanması hakkında bol miktarda kanıt sağlar. Koleksiyonda yazarlar Moreh ve Sadgrove şu sonuca varmaktadır:

“Şimdi burada yayımlanan metinlerden, en-Nakkâş'ın Osmanlı İmparatorluğu'nun uzak batısında, Cezayir'de, Abraham Daninos adında bir selefinin olduğu açıkça görülmüyor.”⁴⁴

Dramatik gelenek Arap edebi hayatında XIX. yüzyıla kadar devam etmiştir. Abraham Daninos'un *Nezâhat el-Muštâk* adlı oyunu, bu geleneksel canlı Arap tiyatrosu ile Avrupa etkisindeki modern Arap tiyatrosu arasındaki kayıp halkalardan birini oluşturur. Bu Cezayir oyunu, Ebu'l-Mutahhar el-Ezdî'nin *Hikâye Ebi'l-Kâsım el-Bağdâdî* adlı Orta çağ Arapça oyununun günümüze ulaşan metin versiyonunun yapısıyla birçok benzerlik taşır. Zira aşk şiirleri, makame metinleri ve mizahi yorumlarıyla bir satranç oyununun tasvirini içerir. Hem Daninos'un hem de el-Ezdî'nin eserleri kahramanın tövbesiyle son bulur. Hikâye, *Ebu'l-Kâsım el-Bağdâdî* ile bir partideki konuklar arasında geçen sürekli bir diyalogdur.

Aslında, asıl etki Orta çağ Arap oyunlarından. Daninos'un oyunu, kurguları iki farklı kültüre ait oyun geleneklerini bir araya getirdiği için bir “Afro-Avrupa karışımıdır”. Bu geleneğin yanı sıra Daninos, tarzı ve yapısı, birçok dizeyi ve klasik Arapça yazılmış diyalogları, *Binbir Gece Masalları* ve ‘İzzuddîn el-Makdisî'nin *Keşfu'l-Esrâr* adlı makamesinden ödünç alınan mısralardan oluşur ve diyalog

43 Moreh and Sadgrove, *The Jewish Contributions to Nineteenth Century Arabic Theatre*, 45-47; Yosef Tobi, “Judæo-Arabie Printing in North Africa, 1850–1950”, *Historical Aspects of Printing and Publishing in Languages of the Middle East*, Edited by Geoffrey Roper, (Leiden: Brill, 2014) 131.

44 Moreh and Sadgrove, *The Jewish Contributions to Nineteenth Century Arabic Theatre*, 15; Amine, “Performance Research in North Africa: Interplay Between Appropriation and Contestation”, 82-84; Amine, Carlson, *The Theatres of Morocco, Algeria, Tunisia*, 71.

kulağa orijinal ve samimi gelir. Moreh ve Sadgrove, bu oyunu inceledikleri eserinde *Binbir Gece Masalları* ve *Keşfu'l-Esrâr*'dan alıntılanan şiiirleri aslına uygun olarak düzeltilmiş ve doğru versiyonlarını dipnotlarda vermişlerdir. Ayrıca Daninos'un versiyonunun ölçüye uydugu yerlerde korunmuştur. Daninos'un versiyonlarında sadece küçük düzeltmelerin gerekli olduğu yerlerde, düzeltmeleri müellifler köşeli parantez içinde metne eklemiştir. Oyun, yerel unsurlar da taşıırken bir önsöz, karakter listesi ve sahne yönergeleri vardır. *Keşfu'l-Esrâr*, 'İzzuddîn b. 'Abdusselâm b. Ahmed el-Makdisî tarafından Arapça olarak düzenlenmiş ve Joseph Garcin tarafından Fransızcaya çevrilmişti. Daninos oyununu yazdığında, Avrupalı akademisyenler birçok Arap klasik ve popüler eserinin edisyonlarını yayımlamış ve Avrupalıların ilgisi Arap akademisyenlerin aynı metinlere olan ilgisini artırmıştı⁴⁵.

3.2. Dil Yapısı

Daninos, seyircisinin anlayabileceği bir dille iletişim kurmanın gerekliliğini zamanının ötesinde takdir etmiş görünmektedir. Daha sonraları, 1920'lerin Cezayirli oyun yazarları da çok klasik bir biçimde yazdıklarında seyircinin eserlerini anlamakta zorlanacağını fark edeceklerdi. Cezayir'de yerel bir lehçe konuşan genel halk, yalnızca bilgili kişilerin takdir ettiği bir dil olan edebi Arapça ile yazılmış oyunları takip edemezdi. Elbette Cezayirli tiyatro yazarları lehçeyle yazmanın sınırlılıkları olduğunu bilincindeydi. Eğer çok yerel olursa, dilleri klasik dilin lirizminden ve zenginliğinden yoksun kalacaktı. Daninos orta bir yol izler, sade bir dille yazar, özellikle kadın rolleri için Cezayir lehçesini kullanır. Ancak *Binbir Gece Masalları*'nın popüler fushasından (klasik) ayrılırken aşırıya kaçmaz. Oyunun konusu Irak'ta geçmesine rağmen oyun tümüyle Cezayir'e özgüdür. İsimler ve yer adları Cezayir'e özgü hatta bir sahne Sîdî Bû-Sa'îd sokağında geçmektedir. Daninos'un hem klasik (fusha) hem de yerel (Ammice) dilbilgisi ile ezberlediği sözlü ve yazılı mirası iyi bilmesi ana dili Arapça olan birisi olduğunu açıkça gösterir niteliktedir⁴⁶.

45 Daninos, *Nezâhatu'l-Muštâk ve Ğussati'l-'Uşşâk fi Medîneti Tiryâk fi'l-'Irâk*, 55; Moreh and Sadgrove, *The Jewish Contributions to Nineteenth Century Arabic Theatre*, 11-14, 61; Amine, "Performance Research in North Africa: Interplay Between Appropriation And Contestation", 82-84; Moreh, "The Nineteenth-Century Jewish Playwright, Abraham Daninos, as a Bridge between Muslim and Jewish Theater", 413; Reuven Snir, *Modern Arabic Literature A Theoretical Framework*, (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2017) 220; Moreh, *Live Theatre and Dramatic Literature in the Medieval Arabic World*, 158-159, 94-100; Miguel Ángel Ledezma Campos and María Teresa Paulín Ríos and others, "Arab Theatre and Plays: Developmental Stages And Challenges", *ARTE Y SALUD*, ArtsEduca 34, Enero (2023) 174.

46 Moreh and Sadgrove, *The Jewish Contributions to Nineteenth Century Arabic Theatre*, 62-63.

3.3. Olay Örgüsü

Daninos'un oyununda birbirine çok sıkı bağlı olmayan iki paralel olay örgüsü vardır. Birincisi, bir kaptanın kızı olan Ni'met ile babasının hayattayken evlenmiş olan kuzeni Nu'mân'ın hikâyesidir. Seyahat etmeyi çok seven Nu'mân, Paşa'nın hizmetinde arkadaşı Yüzbaşı Demenhûr ile Hindistan'a gider. Çift, Nu'mân'ın yolculuklarıyla ayrılırken Ni'met'in annesi, kızını ondan boşanmaya ve anne tarafından kuzeni olan Râbih ile evlenmeye ikna etmek için entrikalar çevirir. Bu sırada Paşa, gemicilere gidip Vâk Adaları'ndan vergi ve cezaları toplamalarını emreder. Oradan Dâr Fûr'daki bereketli cennet el-Kâfûr'a giderler. Her türlü garip renkte tüylerle kaplı kuşları ve papağanları geri getirirler. Bu yerin harikası, balıkları da altın ve gümüş rengindedir ve ağaçları altın ile gümüş yapraklara sahiptir ve tohumları yeşil zümrüt ile yakuttur. Kendilerine hediyeler bahşeden Kâfûr diyarının hükümdarı, bilge bir adam olan Şeyh el-Mağrib ile tanışır⁴⁷.

Neredeyse iki kahraman kadar ilgi gören ikinci olay örgüsü, kocasının denizde kaybolduğundan korkan Kaptan Demenhûr'un karısı Umanâ'nın hikâyesidir. Aylar sonra, bütün gemiler döndükten sonra eşi dönmeyince, acı verici bir azap duyar. Nihayet tüm âşıkların ıstırapı diner. Çünkü Ni'met'in kalbi yavaş yavaş Nu'mân'a karşı yumuşar ve seyahatlerinden döndüğünde, yaşadığı gönül yarasından sonra onu affeder ve eskisi gibi ona geri döner. Sonunda Demenhûr da geri döner ve bunu kutlamak için çiftler ve arkadaşları geziye çıkarlar⁴⁸.

Olay örgüsü tutarsızdır, yoğun bir diyalogu yoktur ve anlatı ile diyalogları olayların etkileşimi içinde insan karakterlerini tasvir ettiği Avrupa dramatik tekniklerinden yoksundur. Daninos'un oyunu daha çok duygusal şiire ve kafiye, atasözleri, kelimelerin musikisi ve panoraması, Arap zevkinin hayran olduğu paralellik ve duygusal gerilimle süslenmiş şarkılara dayanır. Öte yandan, Daninos'un aruza ve klasik Arap şiirine hâkim olmadığı anlaşılmaktadır. *Binbir Gece Masalları*'ndan ve *Keşfu'l-Esrâr*'dan alınan birçok şiirde, bazı klasik kelimeler, vezin kurallarını bozacak şekilde günlük Arapçaya çevrilmiştir. Bu gerçek, yazarın bu şiirleri ezberden alıntılıdığını gösterebilir. Bununla birlikte, Orta çağın sonlarında Arap popüler fars ve oyun yazarları, oyunlarının girişlerini, mekânların tanımlarını ve oyunlarının sonunu klasik Arapça yazarken, diyaloglar günlük veya yarı günlük konuşma dili

47 Moreh, "The Nineteenth-Century Jewish Playwright, Abraham Daninos, as a Bridge between Muslim and Jewish Theater", 411-414; Moreh and Sadgrove, *The Jewish Contributions to Nineteenth Century Arabic Theatre*, 48.

48 Abraham Daninos, *Nezâhatu'l-Muşâk ve Ğussati'l-'Uşşâk fi Medîneti Tiryâk fi'l-'Irâk*, Thk. Mahlûf Bûkrûh (el-Cezâir: Dâru'l-Mîm, 2002) 50; Moreh, "The Nineteenth-Century Jewish Playwright, Abraham Daninos, as a Bridge between Muslim and Jewish Theater", 411-414; Moreh and Sadgrove, *The Jewish Contributions to Nineteenth Century Arabic Theatre*, 48.

olan Arapça ile yazılırdı. Daninos, geleneksel yöntemi tersine çevirerek oyununun girişini, sahne yönergelerini ve bazı diyalogları Cezayir lehçesiyle yazmıştır. Oyunun önsözü, tüm dramanın bir özetini içerir⁴⁹.

3.4. Karakterler

Abraham Daninos'un ilgili oyunu 1847 yılında yayımlandı. Ancak bu oyun olarak sahnelendi mi bilinmemektedir. Bu oyunda kadın oyuncular için de roller bulunmaktadır. Korsanların eşleri, hizmetçileri ve şarkıcılar olmak üzere kadınlar için sekiz bölüm vardır. Karakterlerin isimleri genel olarak şu şekildedir: Bâbâ Ca'fer, Bâbâ Kaysûr, Bâbâ Cibyûn, Demenhûr, Nu'mân, Mahmûd, Nâsır, Selîm, Mesrûr, el-Muhtâr, el-Veşşâm, Sâlih, Mercân, Su'ad, Umenâ', Şemsî, Ni'met, Yâsmîn, Hûriyye, Feyyâle. Özellikle de Sîdî Mahmûd, Bâbâ Kaysûr ve Bâbâ Ca'fer gibi Cezayir'i andırır. XIX. yüzyıl Arap tiyatrosunda bu tür roller edep gereği genellikle genç erkekler tarafından oynanırdı. Bu durum, 1920'lerde Cezayir Arap tiyatrosunun ilk performansları için de geçerliydi. Aktrislerin dışlanmasına yol açan bir başka sorun da kadınların eğitim olanaklarının son derece kısıtlı olması nedeniyle klasik Arapça bilen birini bulmanın imkânsız olmasıydı. İlk başta Müslüman bir kadının sahneye çıkması uygun görülmemişti. Suriye ve Mısır'daki ilk aktrisler ya Hristiyan ya da Yahudi'ydi. Bunun nedeni, XX. yüzyılın ortalarına kadar bu mesleğin itibar görmemesidir. Öyle ki bazen şarkıcılar, aktrisler, müzisyenler ve dansçılar gibi eğlence mesleğindeki kadınlar, birçok insanın zihninde olumsuz bir imaj olarak kalmıştır.

Kadınlar sadece sahnede görülmemekle kalmıyor, seyirciler arasında da seyrek olarak temsil ediliyorlardı. 1920'lerde Cezayir'de üst sınıflardan sadece birkaç peçeli kadın gösterilere geliyordu. Toplumsal pratik, Arap toplumunda evli veya akraba olmayan kadın ile erkeğin bu oyunda olduğu gibi bir araya gelmeyeceği anlamına geliyordu. Bu tür kavramlara sıkı sıkıya bağlı kalmak Arap tiyatro yazarlarına imkânsız kısıtlamalar getirirdi. Her türden hikâye anlatımında ve şiirde görülen yaygın bir Orta çağ edebi geleneğini takip eden erken dönem Arap oyun yazarları, dramalarında bu kısıtlamaları görmezden gelmişlerdir. Daninos'un ve Şuhaybarlar'ın oyunları, bu tür toplantıları içeren sahnelerinde Avrupa tiyatrosunun ve toplumunun geleneklerine aykırı değildir. Hikâyede bu zorluklar ustalıklarla gündeme getirilir ve sonra yan yollara sapılır. Nu'mân onu görmek için Ni'met'in bahçesine girer. Ancak orası yasak bölgedir⁵⁰.

49 Moreh, "The Nineteenth-Century Jewish Playwright, Abraham Daninos, as a Bridge between Muslim and Jewish Theater", 414.

50 Moreh and Sadgrove, *The Jewish Contributions to Nineteenth Century Arabic Theatre*, 2, 51, 63.

3.5. *Nezâhatu'l-Muštâk*'ın Cezayir Tiyatrosu'ndaki Yeri

Daninos'un *Nezâhatu'l-Muštâk* adlı eseri ile Mustafa b. İbrâhim Paşa'nın 1849 yılında yazmış olduğu *Hikâyetu'l-'Uşşâk fi'l-Hubb ve'l-İştîyâk* adlı eseri neredeyse eş zamanlıdır. Ancak bu eser 1977 yılında Ebu'l-Kâsım Sadullâh tarafından neşredilmiştir. Daninos'un ise tercüme ve Fransız matbaalarıyla olan bağı üzerinden *Nezâhatu'l-Muštâk*'ı neşretme imkânı mevcuttu. Mustafa b. İbrâhim Paşa'nın *Hikâyetu'l-'Uşşâk fi'l-Hubb ve'l-İştîyâk* adlı eseri tiyatronun önemli öğelerini içermektedir ve karakterlerinin çoğunluğu ise hayalî idi. Oyunun çevresine bakıldığında Cezayir kültürüne ait öğelerin olduğu görülmektedir. Ayrıca burada yemeklerden giyime, eşyalara ve ifadelere değin yerel detaylar hakimdir. O dönemde Mustafa b. İbrâhim ve babasının çeşitli yasaklara uğraması ve mallarına Fransızlar tarafından el konulması nedeniyle tiyatro sanatında siyasî bir havanın varlığı da hissedilmektedir⁵¹. Bazı eleştirmenlere göre ise; *Hikâyetu'l-'Uşşâk fi'l-Hubb ve'l-İştîyâk* adlı eser, modern anlamdaki ilk roman olarak addedilir. Zira Muhammed Huseyn Heykel'in *Zeyneb* (1914) adlı romanından çok öncesine dayanır⁵².

Bir dizi tiyatro eleştirmeni (hem Batılı hem de Arap), yanlışlıkla Mârûn en-Nakkâş'ın *el-Bahîl*'ini modern Arap tiyatrosunun kurucu varlığı ve başlangıç noktası olarak kabul etmektedir. Örneğin; Mısırlı Arap edebiyatı bilgini Muhammed Mustafa Bedevî şunları beyan eder:

*“Modern Arap draması Batı'dan ithal edilmiştir: XIX. yüzyılın ortalarında Beyrut'ta Lübnanlı bir yazar olan Mârûn en-Nakkâş tarafından ve yirmi yıl sonra Kahire'de bir Mısırlı olan Ya'kûb Sannû' tarafından doğrudan ve bilinçli olarak ödünç alınmıştır.”*⁵³

Arapçada modern edebî türlerin gelişimi, Suriye ve Mısır'daki gelişmelere kıyasla Cezayir'de yavaş bir süreç izler. Roman ve kısa öykü Cezayir'de ilk başlarda Arapça olarak pek gelişmezken ilk gelişmeler Fransız dilinde gerçekleşir. Küçük şehirlerden kültürlü Arap eliti, baskın Fransız kültürüyle asimilasyona meyledip Doğu'dan ziyade Fransa'ya yönelir. Cezayir'de *Nahda* Hareketi ancak I. Dünya Savaşı'ndan sonra, esasen bir dînî reform hareketi olarak edebî bir rönesans ve ulusal bir bilincin kıpırdanışları eşliğinde başlar. Sa'deddin b. Şeneb, şarkıcı Muhyiddîn Başterzi'nin (1896-1986) anılarında yazdığı önsözde, Arap tiyatrosunun diğer Mağrip ülkelerinde olduğu gibi Cezayir'de ortaya çıkmasının yavaş olduğuna işaret eder:

“Tuhaf görünebilir ama I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Cezayirli tiyatrosunun ne

51 Sa'dullâh, *Târîhu'l-Cezâiri's-Sekâfi*, 5/420-421.

52 Daninos, *Nezâhatu'l-Muštâk ve Ğussati'l-'Uşşâk fi Medîneti Tiryâk fi'l-'Irâk*, 60.

53 Amine, “Performance Research in North Africa: Interplay Between Appropriation And Contestation”, 82-84.

olduğunu bilmiyordu. Arap yazarlar, şairler ve düzyazı yazarları, komedi ve trajedi dışında tüm edebi türleri ve ayrıca epiği ele almışlardı. Popüler edebiyatta romanlar, masallar, ağıtlar, romantizm ve hiciv çoktur. Ancak bu özel sanat türüyle, tiyatroyla uzaktan yakından ilgili hiçbir şey yoktur."⁵⁴

Cezayirli akademisyen Mahlûf Bûkrûh, Cezayir Tiyatrosu'nun öncülüğünün el değiştirdiğini ifade eder. Bûkrûh'un kendisi Abraham Daninos'a ait olan *Nezâhatu'l-Muštâk* adlı eseri tahkik ederek bilim dünyasına sunar. Mîm li'n-Neşr Yayınevinden çıkan eser ile Bûkrûh, artık Daninos'un metninin Cezayir Tiyatrosu'nun önderliğini elde ettiğini teyit ettiğini vurgular. Konu modern olarak telif edilen ve basılan ilk Cezayir tiyatro oyununa ilişkindir. Bir taş baskı olan metnin varlığına ilişkin olarak Paris'teki Diller ve Medeniyetler Üniversitesi kütüphanesinde görevli olan Fâtine Ziyâni'den teyit alınır.

Mısırlı araştırmacı Dr. Seyyid Ali İsmail'in Mârûn en-Nakkâş'ın *el-Bahîl* adlı metni üzerinden Arap tiyatrosunda Mısır'ın öncülüğünün aksine Dr. Bûkrûh, Abraham Daninos'un metnin ilk metin oluşuna dair tarihi belgeler üzerinden kanıtlar sunmuştur.

Nezâhatu'l-Muštâk adlı eser sert edebi eleştirilere maruz kaldı. Ancak Dr. Bûkrûh, bütün kaynakların telif ve baskı noktasında Daninos'u doğruladığını vurguluyordu. Bu durum kabul edilmesi gereken hakiki bir gerçektir. Ayrıca Dr. Bûkrûh, Daninos'un metnin bir nüshasını 12 Kasım 1847⁵⁵ tarihinde Asya Cemiyeti'ne gönderdiğini de işaret etmekteydi. Bu durum ise Daninos'un metni bu tarihten önce kaleme aldığı anlamına gelmekteydi. *el-Bahîl* oyununun sahibi olan Mârûn en-Nakkâş'ın kardeşi Nikûlâ en-Nakkâş, ilgili eserin telifi noktasında 1848 yılının Şubat ayını işaret ederken daha sonrasında 1847 yılının sonunu işaret ederek bu durumu düzeltmiştir. Muhammed Yûsuf Necm ise 1847 yılının sonunu gösterirken Antûn Ma'lûf ise hiçbir kaynağa dayanmaksızın 1847 yılının başını işaret etmektedir.

Dr. Bûkrûh, *Nezâhatu'l-Muštâk*'ın önderliğinin sabit olduğunu ifade etti ve bu metin basıldığı bilinen modern anlamda ilk Arap tiyatrosudur. Cezayir'in içerisinden geçtiği şartlar ve 1843 yılında *Karagöz* oyununu engellemesiyle Fransız idaresinin kararı nedeniyle ilgili metin sahnelenmedi. Araştırmacı Sa'deddîn b. Şeneb'e göre artık tiyatro sanatı âdeta Cezayirli için haram olan bir meyve gibi oldu.

Tiyatro liderliği meselesinin kendisini ilgilendirmediğine dikkat çeken Bûkrûh, şu yorumlarda bulunmuştur: "*Beyrut veya Cezayir'de aynı şeyin söz konusu*

54 Moreh and Sadgrove, *The Jewish Contributions to Nineteenth Century Arabic Theatre*, 41-42.

55 İlgili metin Asya Cemiyeti'ne daha erken bir tarihte gönderilmiş olmalıdır. Zira zikredilen tarihte Daninos'un cemiyete üyeliği teklif edilmiş ve kabul edilmiştir. Bkz.: Moreh and Sadgrove, *The Jewish Contributions to Nineteenth Century Arabic Theatre*, 9.

olduğunu belirterek, Mârûn en-Nakkâş veya Abraham Daninos benim için öncüdür ve bilimsel araştırmalarda bilgi birikiminden bahsediyoruz ve bu mesele birikimde ilgili ve bence bu meseleler tahkim yoluyla karara bağlanmıyor ve bir meselede ihtilaf olunca bildiklerimizi tarihe ve sonraki nesillere bırakıyoruz ve belki de yarın herhangi bir Arap şehrinde bir metin bulabiliriz, bunu henüz bilmiyoruz”⁵⁶.

Cezayir tiyatrosu çalışan araştırmacıların çoğunluğu Cezayir tiyatro hareketinin başlangıç noktasına olarak XX. yüzyılın başları 1921-1925 yılları arasındaki evreye dayandığı hususunda ittifak etmiş durumdadır. Cezayir kültürel sahası bu tarihin öncesinde de çeşitli oyunlara şahitlik etmiştir. Ancak ne var ki bu sahanın çalışanlarından olan Muhammed Yûsuf Necm, Jacob M. Landeu, Ali er-Râ’î, Tamara Alexandre ve hatta Reşîd b. Şeneb’in yazılarında ve Allâlû⁵⁷ ile Muhyiddîn Başterzî⁵⁸’nin hatıralarında bile Cezayir’de kaleme alınan ve basılan Cezayirli yazar Abraham Daninos’un *Nezâhatu’l-Muštâk* isimli tiyatro oyununa değinilmez. Bu eseri keşfeden ve İngilizceye çeviren Philip Sadgrove’dir. Buradan hareketle Philip Sadgrove’ye göre Cezayir tiyatro sanatının ilk gerçek başlangıcı Daninos’a aittir⁵⁹.

Oyun yazarı Mirzâk Bektâş, Arap tiyatrosunun babasının Kuzey Afrikalı ve Yahudi olmasından bağımsız olarak, bu keşfi edebi bir bakış açısıyla analiz ederek, “*Daninos’un kullandığı dil gerçekten de Cezayir dilidir. XIX. yüzyılın başlarından*

56 Ayman Saleh, “Ma’a Sudûr “Nezâhat el-Muštâk... Bûkrûh Yetemessek bi-Riyâdeti’l-Mesrahi’l-Cezâiri ‘Arabiyyen” (Çevrimiçi) <https://www.aremnews.com/culture/books/1650804> (26.02.2023).

57 ‘Allâlû, 3 Mart 1902 tarihinde el-Kasbah şehrinde olarak dünyaya geldi. Gerçek adı Ali Sellali’dir. Cezayirli oyun yazarı, tiyatro yönetmeni ve Cezayir tiyatrosunun babası olarak bilinir. Babasını erken kaybeden Allâlû on üç yaşında ailesini desteklemek için çalışmaya başladı. Ardından eczacılık kâtibî, kitapçı ve tramvay işçisi olarak işleri gerçekleştirdi. Tiyatroya olan ilgisi kendisini erken yaşta ön plana çıkardı. XX. yüzyılın başında Georges Abyad ve ‘İzzeddîn tiyatro topluluklarının performanslarına katıldı. Tiyatroyla olan bu karşılaşma ona oyun üretme fikrini verdi. Böylece öncelikle evlilik, boşanma, alkolizm gibi günlük hayatın konularını ele alan skeçler üretmeye başladı: Bu temalar 1926’dan sonra sahnelenen oyunlara da dâhil edildi. Avrupa’yla ve özellikle hayatının bu sanatın gelişimine adayan Cezayir klasik müziğinin büyük bir uzmanı olan Edmond Yafil ile olan görüşmeler onu müzik alanında takdir edilecek bir boyuta taşımıştır. Daha fazla bilgi için bkz. Wikipedia Yazarları. “Allalou”, Wikipedia, Özgür Ansiklopedi (Çevrimiçi) <https://en.wikipedia.org/wiki/Allalou> 12.03.2023.

58 Muhyiddîn Başterzî, 15 Aralık 1897 tarihinde el-Kasbe’de dünyaya gelmiştir. Muhafazakâr ve varlıklı bir ailede yetişmiştir. Küçük yaşta Kur’an hıfz etmiştir. *el-Matrabîyye* Topluluğu’nun başkanı olan Antuan Edmont Yafil (1877-1928) kendisini müzik dünyasına kazandırmıştır ve 1918 yılında resmi olarak bu topluluğa girmiştir. Yafil sayesinde Endülüs müziğinde çok iyi bir seviyeye gelmiştir. Yafil’in vefatından bir yıl önce Başterzî, *el-Matrabîyye* Topluluğu’nun başkanı olmuştur. Daha fazla bilgi için bkz. Gökgöz, *Modern Cezayir Edebiyatı*. 383.

59 Mubârakî Bu’lâm, “Harekiyyetu’l-Mesrahi’l-Cezâiri mine’l-Bidayât ile’t-Tecrîb”, *al-Manhal*, 3-21, (2016) 9; Daninos, *Nezâhatu’l-Muštâk ve Ğussati’l-’Uşşâk fi Medîneti Tiryâk fi’l-’Irâk*, 23-24.

kalma, stilize, rafine bir dil olan, Endülüstürkülerinde de izini taşıyan bu dil, bugün hâlâ şarkıcılarımızın repertuvarında yer almaktadır” dedi⁶⁰.

Daninos muhtemelen Cezayir’de Arap tiyatrosunu kurmayı başaramamıştır. Çünkü kültürel iklim buna uygun değildi. Metinde sahne yönergelerinin kullanılması, eserin sahnelendiğinin bir göstergesi olabilir. Eğer oyun gerçekten de 1840’larda sahnelendiye ve yayımlandıysa, yerel geleneklerden yararlandığı ve yerel zevke hitap ettiği için doğru bir frekans yakalamış olmalıdır. Türünün ilk örneği olması nedeniyle çağdaş izleyiciler için biraz şaşırtıcı ve kafa karıştırıcı olmuş olabilir. Gezici aktörlerin kaba güldürüleriyle kıyaslandığında, diyalog ve yapı bakımından oldukça resmî, hatta şiirsel pasajlarıyla biraz da kibirli görünebilirdi. Ancak, Daninos’un bugünün izleyicisi için çok fazla ayrıntılı ve ağıdalı görünebilecek metni, hemşerilerinin ilgisini çekebilirdi. Daninos’un çağdaşı Suriyeli öncü Mârûn en-Nakkâş, sahne sanatı lehine yazdığı makalelere ve yaptığı konuşmalara rağmen, Beyrut’taki halkı tiyatrosunun erdemlerine ikna etmekte benzer sorunlarla karşılaşacaktı. Öyle ya da böyle Suriye tiyatrosu başarılı oldu ve kanatlarını Arap dünyasına açtı. Öncü Cezayirli Daninos ise daha az şanslıydı. Fransız yetkililer, büyük saygı duydukları kendi kültürlerinin yayılmasını teşvik ettiler. Ancak onlar bile kendi toplumlarındaki kültürel hareketleri teşvik etmekte zorlandılar. Arap kültürüne ve Arap tiyatrosuna yönelik tutumlarına gelince, sömürgeci politikalarına uygun olduğu durumlar haricinde, yerli dil ve edebiyat olan Arapçanın kullanımını teşvik etme konusunda hiçbir zaman aşırı hevesli olmamışlardır⁶¹.

Sonuç

Modern Arap tiyatrosuna bakıldığında ilk edebi ürünlerin XIX. yüzyılın ortalarında çıktığı görülür. Lübnanlı Mârûn en-Nakkâş’ın 1847 yılında, Suriyeli Ebû Halîl el-Kabbânî’nin 1867 ve Mısırlı Ya’kûb Sannû’-un ise 1870 yılında ilk oyunlarını sergiledikleri görülür. Arap tiyatrosunun söz konusu kurucu isimlerinin yanı sıra Tannûs el-Hurr’un 1863, Seyyid Selîm Ramadân’ın 1867 yılındaki oyunlarını, Nikûlâ en-Nakkâş tarafından bir araya getirilen ve Beyrut’ta 1869 yılında basılan *Erzetu Lubnân* ve İbrahim el-Ahdeb tarafından yayımlanan iki urcûze izler. Zikredilen isimlerinin her birinin genel olarak tiyatro sanatına ve kendilerinden sonraki nesle katkıları olmuştur.

60 Alain Duthil, “Cezayir’deki Tiyatro: Bay Kali Tarafından Roma Tiyatrosundan Cezayir Tiyatrosuna”, (Çevrimiçi)

<https://archive.wikiwix.com/cache/index2.php?url=http%3A%2F%2Fcirras-net.org%2F%3Fp%3D1015#federation=archive.wikiwix.com&tab=url> (26.02.2023); Wikipedia Yazarları. “Abraham Daninos”, Wikipedia, Özgür Ansiklopedi, (Çevrimiçi) https://fr.wikipedia.org/wiki/Abraham_Daninos (26.02.2023).

61 Moreh and Sadgrove, *The Jewish Contributions to Nineteenth Century Arabic Theatre*, 66-67.

Beyrut'ta hem Batı ile temasın daha fazla oluşu hem insanların Fransızcaya olan hakimiyeti hem de Hristiyan olmaları nedeniyle tiyatro sanatı diğer ülkelere nazaran daha fazla ön planda olmuştur. Ancak insanların ilgisizliği ve yönetimin de teşvik etme hususundaki yetersizliği nedeniyle bu sanat burada sekteye uğramış ve Arap tiyatrocular genel olarak daha iyi imkânların olduğu ve Mısır Hıdivleri'nde desteklerini esirgemediği Mısır'a yoğunlaşmış ve Kahire ile İskenderiye gibi şehirler tiyatro noktasında öncü mekânlar haline gelmiştir. Bunun yanı sıra çeşitli Arap ülkelerinde oyunlarını sahnelemek isteyen oyuncular yine Mısır'dan çıkarak tiyatro sanatını bu ülkelerde yayma gayretlerinde olmuşlardır. Özellikle Fransız işgaline sahne olan Mağrip ülkelerinde Mısırlı tiyatro toplulukları turneleri ile tiyatro sanatının buralarda var olması adına hayati derecede katkıda bulunmuşlardır.

Kaynaklarda ilk modern Arap tiyatrosu Mârûn en-Nakkâş'ın *el-Bahîl* adlı oyunu olarak yer alır ki bu oyun Molière'in *L'Avare* adlı oyundan esinlenilmiştir. Bu durum bir esinlenme mi yoksa adaptasyon mu hâlâ devam eden bir tartışma konusudur. en-Nakkâş'ın *el-Bahîl* adlı oyununun 1847 yılında sahnelendiği hususunda kaynaklar farklılık gösterse de Mârûn'un kardeşi Nikûlâ en-Nakkâş'ın 1847 yılının sonlarını işaret etmesi bu duruma bir açıklık kazandırmaktadır. Abraham Daninos'un ise Fransa'daki Asya Cemiyeti'ne üye olarak seçildiği ve oyununu cemiyete gönderdiği tarihlere bakıldığında Daninos'un oyunu daha erken bir tarihte kaleme aldığı anlaşılır. Bu durum sadece genel olarak modern Arap tiyatrosunun değil aynı zamanda modern Cezayir tiyatrosunun seyrinde de bir değişiklik sağlar. Bu bağlamda alanın önde gelen edebiyat eleştirmenlerinin yorumlarına bakıldığında Daninos'un oyunun daha erken bir zamanda yazıldığı noktasında bir kabul görüşü oluşmuş olduğu ifade edilebilir. Bu oyunların kaleme alındığı döneme bakacak olursak XIX. yüzyılda Fransız işgaline maruz kalan Cezayir'de tiyatro sanatının icra edebileceğine dair bir toplumsal atmosferin olamayışı dikkati çeker. Beyrut'a baktığımızda ise özellikle açılan yabancı okulların, çıkarılan dergilerin ve yapılan çevirilerin edebi bir kalkınmayı beraberinde getirdiği görülürken toplumsal atmosfer Cezayir'de olduğu gibi değildir. Ancak buna rağmen tiyatro sanatı Lübnan'da da tutunamamış ve tiyatro grupları Mısır'a gitmişlerdir. Nitekim, tiyatro Lübnan'da doğmuş olsa da Kahire ve İskenderiye gibi şehirlere nefes bulmuştur diyebiliriz. Ayrıca o dönemdeki Mısır yönetiminin bu sanatı teşvik etmesi en önemli sanatçıların buraya akın etmesine vesile olmuştur. Sonuç olarak Mısır, Suriye, Lübnan ve Cezayir gibi ülkelerde birbirine oldukça yakın tarihli olan tiyatro oyunlarının kaleme alındığı ve söz konusu oyunların her birinin farklı açılardan tiyatro sanatına katkı sağladıkları görülmüştür. Bu katkı, sanatı zenginleştirmiş ve daha sonraki dönemlerde George Abyad gibi Arap tiyatrosuna ivme kazandıran yeni neslin gelişine zemin hazırlamıştır. Ve genel olarak ilk yazılan oyunların yazılış tarihlerine

bakıldığında kaynaklar ışığında Abraham Daninos'un kaleme aldığı *Nezâhatu'l-Muštâk* adlı eserin tarihi bağlamda daha eski olduğu neticesine varılmıştır. Ancak oyun, sahne yönergelerine ve detaylara haiz olmasına rağmen zikredilen dönemde sahnelenmediği ve hatta dönemin insanın da bu tiyatrodan haber olmadığı düşüncesi ağır basmaktadır. Neticede *Nezâhatu'l-Muštâk* hem Arap tiyatrosunun hem de modern Cezayir tiyatrosunun seyrinde önemli bir yer edineceği gerçektir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Alcalay, Ammiel. "Intellectual Life", *The Jews of the Middle East and North Africa in Modern Times*, Editors Reeva Spector Simon, Michael Menachem Laskier, Sara Reguer. New York: Columbia University Press, 2003.
- al Levy, Lit, "The Nahda and the Haskala: A Comparative Reading of 'Revival' and 'Reform' ", *Middle Eastern Literatures: incorporating Edebiyat*, 16:3. (2013) 300-316.
- Amine, Khalid. "Performance Research in North Africa: Interplay Between Appropriation And Contestation", *Performative Inter-Actions in African Theatre 1*, Edited by Kene Igweonu and Osita Okagbue. Newcastle : Cambridge Scholars Publishing. 2013.
- Amine, Khalid, Carlson Marvin. *The Theatres of Morocco, Algeria, Tunisia*, London: Palgrave Macmillan, 2012.
- And, Metin. *Drama at the Crossroads*. İstanbul: The Isis Press, 1991.
- 'Abduh, İbrâhîm. *A'lâmu's-Sihâfeti'l-'Arabîyye*, Kahire: Matba'atu't-Tevekkul el-Cemâmîz, 1944.
- Bu'lâm, Mubârakî. "Harekiyyetu'l-Mesrahi'l-Cezâiri mine'l-Bidayât ile't-Tecrîb", *al-Manhal*, 3-21, (2016) 9-19.
- Campos, Miguel Ángel Ledezma and Ríos, María Teresa Paulín and others, "Arab Theatre and Plays: Developmental Stages And Challenges", *ARTE Y SALUD*, ArtsEduca 34, Enero (2023): 168-176.
- Coleman, Edward D., "Plays of Interest on the American Stage, 1752-1821", *Publication of American Jewish Historical Society*, 33, (1934): 171-198.
- Dâğır Yûsuf Es'ad. *Mesâdiru'd-Dirâseti'l-Edebiyye*. C. II. Beyrut: el-Mektebetu's-Şarkiyye, 1983.
- Daninos, Abraham. *Nezâhatu'l-Muštâk ve Ğussati'l-'Uşşâk fî Medîneti Tiryâk fî'l-'Irâk*, Thk. Mahlûf Bûkrûh, el-Cezâir: Dâru'l-Mîm, 2002.
- Er, Rahmi. "Modern Mısır Tiyatrosu I". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 33 (1-2), (1990): 123-140.
- el-Fâhûrî, Hannâ. *el-Câmi'u fî Tarihi'l-Edebi'l-Arabî*. Beyrût: Dâru'l-Cîl, 1986.

- Goodman, Jane E. *Staging Cultural Encounters*. Indiana: Indiana University Press, 2020.
- Gökgöz, Turgay. *Modern Cezayir Edebiyatı*. İstanbul: Akdem Yay, 2019.
- Gökgöz, Turgay. "Modern Mısır Tiyatrosunda Ya'kûb Sannû' (Ebû Nazzâra) ve Tiyatrocu Kişiliği", *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 23, (2021): 405-420.
- Hacımahmutoğlu, Osman. "Abdullah Nedim: Hayatı, Eserleri ve Edebi Kişiliği", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul, 2018.
- Hınıslioğlu, Hülya. "Mârûn en-Nakkâş ve Arap Tiyatrosu'nun Doğuşu", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Erzurum, 1995.
- İshakoğlu, Ömer. "Osmanlı Dönemi Suriye'sinde Edebi ve Kültürel Faaliyetler: 1800-1918", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul, 2010.
- Khuri-Makdisi, İlham. *The Eastern Mediterranean and the Making of Global Radicalism, 1860–1914*. London: University of California Press, 2010.
- Langella, Maria Luisa. "Jewish Writing in Arabic in Arabic Characters in the Nineteenth and Twentieth Centuries", *Approaches to the History and Dialectology of Arabic in Honor of Pierre Larcher*, Edited by Manuel Sartori Manuela E.B. Giolfo Philippe Cassuto. Leiden: Brill, 2017.
- Landau, Jacob M. *Studies in the Arab Theater and Cinema*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1958.
- Mestyan, Adam. "Hārūn Al-Rašīd, the Arabian Nights, and Politics on the Arabic Stage", *The Thousand and One Nights Sources and Transformations in Literature, Art, and Science*, Edited by Ibrahim Akel and William Granara. Leiden: Brill, (2020): 175-197.
- Miliani, Hadj and Everett, Samuel Sami. "Marie Soussan: A Singular Trajectory", *Jewish-Muslim Interactions: Performing Cultures between North Africa and France*, Edited by Samuel Sami Everett and Rebekah Vince. Liverpool: Liverpool University Press, 2020.
- Milson, Menahem and Bar-Asher, Meir M., "Shmuel Moreh's Scientific Achievements", *Cultural Pearls from the East In Memory of Shmuel Moreh (1932–2017)*, Edited by Meir Hatina Yona Sheffer. Leiden: Brill, 2021.
- Moreh, Shmuel and Sadgrove, Philip. *The Jewish Contributions to Nineteenth Century Arabic Theatre*. New York: Oxford University Press, 1996.
- Moreh, Shmuel. *Live Theatre and Dramatic Literature in the Medieval Arabic World*. New York: New York University Press, 1992.
- Moreh, Shmuel. "The Nineteenth-Century Jewish Playwright, Abraham Daninos, The Nineteenth-Century Jewish Playwright, Abraham Daninos, as a Bridge between Muslim and Jewish Theater", Edit. Benjamin H. Hary, John L. Hayes, Fred Astren, *Judaism And Islam Boundaries, Communication and Interaction*, Leiden: Brill, 2000.
- Necm, Muhammed Yûsuf. *el-Mesrahiyye fi'l-Edebi'l-'Arabi'l-Hadis*. Beyrût: Dâr Beyrût, 1956.
- Nu'ayme, Mihâ'il. *Babalar ve Oğullar*, (Çev. Ömer İshakoğlu, Hüseyin Yazıcı, Eyüp Tanrıverdi). İstanbul: Akdem Yayınları, 2019.
- en-Nakkâş, Nikûlâ. *Erzeti Lubnân*, Beyrût: el-Matba'atu'l-Umûmiyye, 1869.
- Osnes, Beth. *Acting An International Encyclopedia*, California: ABC-CLIO, t.y.
- Snir, Reuven. *Modern Arabic Literature A Theoretical Framework*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2017.
- Sadgrove, P.C., *The Egyptian Theatre in The Nineteenth Century*. Lebanon: Ithaca Press, 2007.

- Sadgrove, Philip. "Mârûn al-Naqqâsh", *Essays in Arabic Literary Biography 1850-1950*, ed. Roger Allen. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2010.
- Sa'dullâh, Ebu'l-Kâsım. *Târîhu'l-Cezâiri's-Sekâfi*, C.V-VI. el-Cezâir: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1981.
- Savran. Ahmet. *19. Yüzyıl Osmanlılar Döneminde Yeni Arap Edebiyatı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, 1991.
- Şimşek, Sultan. *Amerika'daki Arap Göç Edebiyatında Din Anlayışı*. Saarbrücken: Türkiye Alim Kitapları, 2015.
- Tobi, Yosef and Tobi, Tsivia. *Judeo-Arabic Literature in Tunisia, 1850–1950*. Detroit: Wayne State University Press, 2014.
- Tobi, Yosef. "Judæo-Arabic Printing in North Africa, 1850–1950", *Historical Aspects of Printing and Publishing in Languages of the Middle East*, Edited by Geoffrey Roper. Leiden: Brill, 2014.
- Tuzcu, Kemal. "Klasik Arap Şiirinde Recez ve Urcûze", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara, 2003.
- Yazıcı, Hüseyin. *Göç Edebiyatı*, İstanbul: Akdem Yay, 2022.
- "Ottoman Rule" (Çevrimiçi) <https://web.archive.org/web/20061005231218/http://countrystudies.us/lebanon/15.htm> 09.04.2023.
- Alain Duthil, "Cezayir'deki Tiyatro: Bay Kali Tarafından Roma Tiyatrosundan Cezayir Tiyatrosuna", (Çevrimiçi) <https://archive.wikiwix.com/cache/index2.php?url=http%3A%2F%2Fciiras-net.org%2F%3Fp%3D1015#federation=archive.wikiwix.com&tab=url> (26.02.2023).
- Wikipedia Yazarları. "Abraham Daninos", Wikipedia, Özgür Ansiklopedi, (Çevrimiçi) https://fr.wikipedia.org/wiki/Abraham_Daninos (26.02.2023).
- Ayman Saleh, "Ma'a Sudûr "Nezâhat el-Muşâtak... Bûkrûh Yetemessek bi-Riyâdeti'l-Mesrahi'l-Cezâiri 'Arabiyyen" (Çevrimiçi) <https://www.ereenews.com/culture/books/1650804> (26.02.2023).
- Wikipedia Yazarları. "Allalou", Wikipedia, Özgür Ansiklopedi (Çevrimiçi) <https://en.wikipedia.org/wiki/Allalou> 12.03.2023.
- Nûri el-Cerrâh, "Nezâhat el-Muşâtak ve Ğussati'l-'Uşşâk fi'l-Cezâir ve'l-'Irâk" (Çevrimiçi) <https://alarab.news/نزهة-المشتاق-وغصة-العشاق-في-الجزائر-والعراق> (26.02.2023).
- Andrea Cassigoli, "Abraham Daninos", (Çevrimiçi) <https://www.geni.com/people/Abraham-Daninos/6000000036598363310> (28.02.2023).

